

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΠΟΥΖΟΣ

Ιμαρέτ

Στη σκιά
του ρολογιού

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΠΑΝΩ
ΑΠΟ 100.000
ΑΝΤΙΤΥΠΙΑ

ΒΡΑΒΕΙΟ ΑΝΑΓΝΩΣΤΩΝ

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Ιμαρέτ. Στη σκιά του ρολογιού**
ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Γιάννης Καλπούζος
ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Μαρία Σεβαστιάδου
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Χρυσούλα Μπουκουβάλα
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά

© Γιάννης Καλπούζος, 2008, 2015
© ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε., Αθήνα 2015

Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Μεταίχιμο, 2008
Δεύτερη έκδοση: Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.,
Μάρτιος 2015, 8.000 αντίτυπα

Έντυπη έκδοση ISBN 978-618-01-1119-4
Ηλεκτρονική έκδοση ISBN 978-618-01-1120-0

Τυπώθηκε στην Ευρωπαϊκή Ένωση, σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδείας του εκδότη κατά οποιοδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, διανομή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση, παρουσίαση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοίου 121, 144 52 Μεταμόρφωση
Βιβλιοπωλείο: Εμμ. Μπενάκη 13-15, 106 78 Αθήνα
Τηλ.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr • www.psychogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head Office: 121, Tatoiou Str., 144 52 Metamorfossi, Greece
Bookstore: 13-15, Emm. Benaki Str., 106 78 Athens, Greece
Tel.: 2102804800 • fax: 2102819550 • e-mail: info@psychogios.gr • www.psychogios.gr

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΛΠΟΥΖΟΣ

Ιμαρέτ

Στη σκιά
του ρολογιού

ΑΛΛΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΛΠΟΥΖΟΥ

- Έρως και ευρώς*, ποίηση, ιδιωτική έκδοση 1990
Με τον ρυθμό της Βροχής, ποίηση που συνοδεύεται
με χαρακτηριστικά του Δημοσθένη Κολοβού,
ιδιωτική έκδοση 1992
Το νερό των ονείρων, ποίηση, Ελληνικά Γράμματα 2000
Μεθυσμένος δρόμος, μυθιστόρημα,
Ελληνικά Γράμματα 2000
Στίχοι 18 τραγουδιών στο παιδικό θεατρικό έργο
Ο Τρυφεράκανθος, της Ελένης Προβόλου,
Ελληνικά Γράμματα 2001
Μόνο να τους άγγιζα, διηγήματα, Κέδρος 2002
Το παραμιλητό των σκοτεινών θεών,
ποίηση, Ίκαρος 2006
Έρωτας νυν και αεί, ποίηση, Ίκαρος 2007
«Ο Λευτέρης», διήγημα στο συλλογικό έργο
Τέλος καλό, όλα καλά, Καστανιώτης 2012

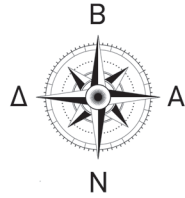
- Από τις Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ κυκλοφορούν:**
Ό,τι αγαπώ είναι δικό σου, μυθιστόρημα, 2014
Σάος. Παντομίμα Φαντασμάτων, μυθιστόρημα, 2015

- Από τις Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ ετοιμάζονται**
οι επανεκδόσεις των μυθιστορημάτων:
Άγιοι και δαίμονες: Εις ταν Πόλιν
Ουρανόπετρα: Η δωδέκατη γενιά

*«Ἔνεκα τῶν στενοτάτων κοινωνικῶν σχέσεων αἵτινες
ἀνεπτύχθησαν μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Ὀθωμανῶν, οὗτοι
εἶχον ἀποβάλλει τὸ ὕφος τοῦ κατακτητοῦ, ὅπερ συνή-
θως διακρίνει τὴν κρατοῦσαν φυλὴν».*

Σπυρίδων Παγανέλης
ΟΔΟΠΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ
Ἡ στρατιωτικὴ κατάληψις Ἄρτης (1882)

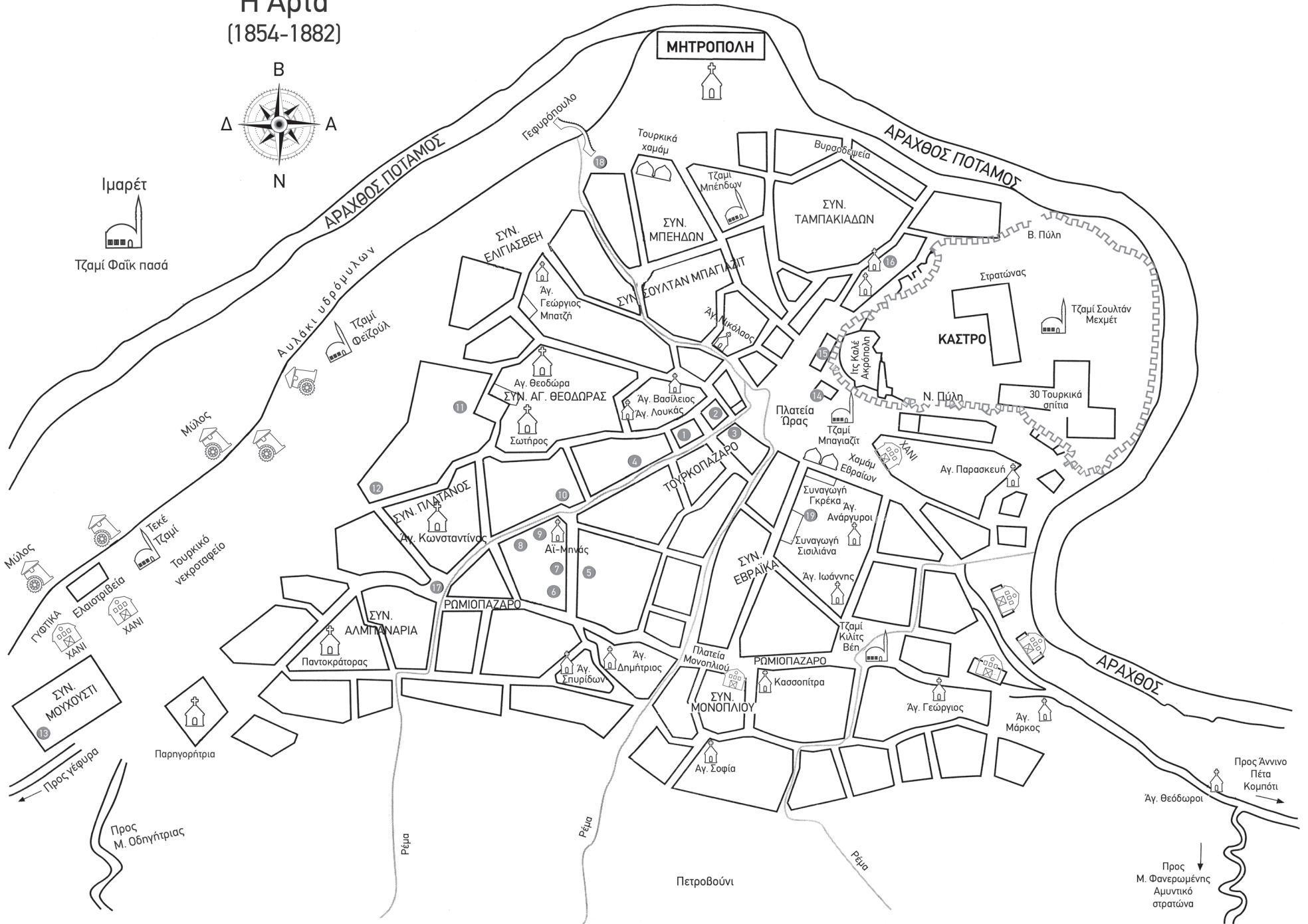
Η Άρτα (1854-1882)

Ιμαρέτ

Τζαμί Φαϊκ πασά

ΕΠΕΞΗΓΗΣΕΙΣ ΧΑΡΤΗ

1. Παρθενναγωγείο
2. Καφέ Αμάν
3. Γυαλί Καφενέ
4. Αρχοντικό Καραπάνου
5. Αρχοντικό Βαρζέλη (ρωσικό υποπροξενείο)
6. Αρχοντικό Δ. Αντωνόπουλου
7. Ελληνικό υποπροξενείο
8. Αλληλοδιδασκτική Σχολή
9. Ελληνικό Σχολείο
10. Γαλλικό πρακτορείο
11. Στρατιωτικό νοσοκομείο – Διοικητήριο
12. Αρχοντικό Κομπότη – Τουρκική Χωροφυλακή
13. Μπαϊκούσης
14. Πύργος ρολογιού
15. Κέντρο Κυρίτση
16. Ευαγγελίστρια
17. Πλατεία και Πλάτανος
18. Μικρή πλατεία με πλάτανο
19. Σχολείο Εβραίων (Μιζρά)

Τη νύχτα της 11ης Απριλίου 1854

Το ρολόι του κάστρου –το παλαιότερο μηχανικό ρολόι με δίσκο σε όλη την αχανή Οθωμανική Αυτοκρατορία– σήμαινε τη δεύτερη ώρα της νύχτας. Ο ήχος της καμπάνας του ήχησε σαν γλυκόλαλο άκουσμα στ' αυτιά του Λιόντου Θερσίτη. Είχε ήδη αφήσει πίσω του τις αλλεπάλληλες ράχες, ξεκαθάλισε στο κατηφορικό καλντερίμι κοντά στα ερείπια του παλιού υδρόμυλου και, ιππεύοντας ξανά τη φοράδα του, διέσχιζε με ελαφρό τροχασμό την επίπεδη περιοχή.

Με όλες τις αισθήσεις του σε επιφυλακή, έστρεψε το βλέμμα προς την κατεύθυνση της Άρτας, όμως οι πανύψηλες ελιές έκρυβαν τα λιγοστά φώτα της πόλης. Μόνο το φεγγάρι σκορπούσε σπάταλα το φως του, θαρρείς για να του συμπαρασταθεί ή για ν' απαλύνει τις πληγές αυτού του βασανισμένου τόπου.

Ο ήχος του ρολογιού και συνάμα το φεγγαρόφωτο φάνηκαν να γαληνεύουν την ψυχή του. Όμως γαλήνη φρύγανο, όπως αποδείχθηκε. Ξαφνικά κάτι έτριξε, η φοράδα τίναξε απότομα το κεφάλι της και κρύος ιδρώτας τον έλουσε. Αλαφιασμένος στριφογύρισε αριστερά δεξιά, ενώ οι σκιές των δέντρων έπαιρναν αλλόκοτα σχήματα στα τρομαγμένα του μάτια. Αποκτούσαν κίνηση, έβγαζαν χέρια να τον αρπάξουν, ύψωναν γιαταγάνια.

«Την ταφόπλακα ο φόβος την κάνει άνθρωπο» θυμήθηκε

την τουρκική παροιμία, καθώς ο θόρυβος δεν επαναλήφθηκε και μόνο ο ρυθμικός χτύπος των πετάλων έσπαζε τη νυχτερινή σιωπή.

Ιδιαίτερα ανήσυχος ήταν ο Λιόντος Θερσίτης. Αφενός λόγω της έκρυθμης κατάστασης στην περιοχή μετά το ξέσπασμα της επανάστασης, αφετέρου λόγω του επεισοδίου που συνέβη πρωτύτερα, μία ώρα αφότου αναχώρησε απ' το μοναστήρι. Ανέβαινε τη δασώδη περιοχή προς τη Μαρκινιάδα, όταν τον περικύκλωσε ένα κοπάδι άγριων σκυλιών γαβγίζοντας δαιμονισμένα κι είδε κι έπαθε μέχρι να καταφέρει να ξεφύγει. Η φοράδα του η Άρτεμη δέχτηκε μια δυο δαγκωματιές κι ο ίδιος αναγκάστηκε να σκορπίσει τριγύρω όλα τα φιλέματα του ηγούμενου· τυριά, ψωμί, αυγά, καπνιστό κρέας, λουκάνικα. Ρίχτηκαν τα σκυλιά στα τρόφιμα κι απομακρύνθηκε καλπάζοντας στην ανηφόρα. Ωστόσο, δεν απέκλειε να ξαναβγούν στον δρόμο του, κι ας πορευόταν σχεδόν τρεις ώρες τώρα.

Ανατολικά, ψηλότερα στον λόφο, φάνηκε η ιερά μονή της Θεοτόκου. Το Θεοτοκίό, όπως επικράτησε να λέγεται. Πίσω και δεξιότερα μόλις αχνοφαίνονταν τα σπίτια του Πέτα σκαρφαλωμένα στη βραχώδη πλαγιά, όπου στρατοπέδευαν ο Κίτσος Τζαβέλας, ο Σπύρος Καραϊσκάκης, γιος του Γεώργιου, ο Ζάχος Μήλιος, ο Πλαπούτας, ο Πετμεζάς, ο Καλαμογδάρτης κι άλλοι αξιωματικοί, μαζί με τους Επτανήσιους, Μοραΐτες και Ρουμελιώτες αγωνιστές και τους επαναστάτες του Ραδοβυζίου και των Τζουμέρκων. Όσο για τους Κοσσυβάκη, Σκαλτσογιάννη, Τσιγαρίδα, Κοντονίκα, Κατσιογιάννη και τους άλλους ντόπιους πρωτοπόρους της επανάστασης, κρατούσαν θέσεις περιμετρικά της Άρτας, στο Πετροβούνι και αντίπερα του Αράχθου.

Πολλοί πίστεψαν, με την κήρυξη της επανάστασης στις αρχές του χρόνου, ότι αυτή τη φορά ήρθε ο καιρός να ελευθερωθεί η Άρτα κι ολόκληρη η Ήπειρος. Κι οι ελπίδες φούντωσαν

την 31η Ιανουαρίου, όταν ο υπολοχαγός Σπύρος Καραϊσκάκης με τους άντρες του κατέλαβαν την πόλη και πολιορκούσαν τους Οθωμανούς στο κάστρο. Στη συνέχεια όμως το χιόνι και το δριμύ ψύχος τούς ανάγκασαν να επανέλθουν στο Πέτα, με αποτέλεσμα τις επόμενες ημέρες να υποστούν οι Έλληνες κάτοικοι της πόλης πολλές βαναυσότητες και να λεηλατηθεί πλήθος σπιτιών. Οι επαναστάτες συνέχισαν τις μάχες κι όλοι περίμεναν από μέρα σε μέρα να δουν την ελληνική σημαία ν' ανεμίζει στο κάστρο, καθώς οι Τούρκοι μετρούσαν τουλάχιστον πεντακόσιους νεκρούς και το ηθικό τους ήταν καταρρακωμένο, σε σημείο που ο καϊμακάμης¹ Σετίκ εφέντης πρότεινε να παραδοθούν και ν' αναχωρήσουν για τα Γιάννενα οι τουρκικές οικογένειες.

Παρ' όλα αυτά, εδώ και περίπου ένα μήνα φαινόταν καθαρά ότι χάθηκε το πάθος των επαναστατών, καθώς παρέμεναν άπρακτοι και καθηλωμένοι στο Πέτα. Για προδοσίες ακούγονταν, για μυστικές συμφωνίες του στρατοπεδάρχη Κίτσου Τζαβέλα με τους Άγγλους και τους Τούρκους, για έριδες μεταξύ των αξιωματικών, αλλά και διακοπή των οικονομικών ενισχύσεων από επιτροπές και συλλόγους της Αθήνας, ενώ ένα αγγλικό και ένα γαλλικό πλοίο, αγκυροβολημένα στον Αμβραχικό κόλπο, εμπόδιζαν τη διέλευση σκαφών για τον ανεφοδιασμό των επαναστατών. Όποια κι αν ήταν η αλήθεια και οι γενικότερες συνθήκες, η κρίση ήταν υπαρκτή στις γραμμές τους. Γεγονός αυταπόδεικτο, δεδομένου ότι μόλις πριν από μία εβδομάδα οι εγκλωβισμένοι και πιεσμένοι λόγω έλλειψης τροφίμων Οθωμανοί επιχειρήσαν εξόρμηση μέχρι τη μεθόριο του Αννίνου² κι ανενόχλη-

---

1. Έπαρχος.

2. Ποταμός στη γραμμή των συνόρων μέχρι το 1881 και χωριό με πέντε έξι σπίτια. Μετονομάστηκε σε Συκούλα.

τοι λεηλάτησαν και έκαψαν τρία χωριά. Για τους κατοίκους της Άρτας και της ευρύτερης περιοχής αυτό σήμανε και το τέλος της επανάστασης. Το Πάσχα, που θα ερχόταν σε δύο εβδομάδες, θα τους έβρισκε υπόδουλους, όπως εδώ και τετρακόσια πέντε χρόνια.

24 Μαρτίου 1449 σήκωσαν την ημισέληνο οι Οθωμανοί στο φρούριο και συνέχιζε ν' ανεμίζει πάνω από τη θαμμένη αρχαία Αμβρακία, πάνω από την πόλη των είκοσι πέντε χιλιάδων κατοίκων της λαμπρής εποχής του βασιλιά Πύρρου, πάνω από την Άρτα, την πρωτεύουσα του Δεσποτάτου της Ηπείρου, πάνω από τις αλύτρωτες ψυχές των Ελλήνων, που συνέχιζαν να κρατούν το ράμμα της φυλής μέχρι να ενωθούν με την ελεύθερη Ελλάδα.

Παρελθόν, παρόν και μέλλον υφαίνονταν στον νου του Λιόντου Θεοσίτη, μα πιο πολύ βάραινε το παρόν, το οποίο τον καλούσε να επιστρέψει το γρηγορότερο στο αρχοντικό και στην ετοιμόγεννη σύζυγό του. Υπολόγιζε να φτάσει πολύ νωρίτερα, να μην τον προλάβει καν η νύχτα, μα καθυστέρησε ν' αναχωρήσει απ' το μοναστήρι των Μελατών, όπου τον οδήγησε η πίστη του και οι δύο ατυχείς προηγούμενες εγκυμοσύνες της γυναίκας του. Να προσευχηθεί στην Παναγία ήταν ο σκοπός του, όπως κι έπραξε. Να την παρακαλέσει να γεννηθεί γερό και να ζήσει το παιδί που περιέμεναν.

«Θα ζήσει!» μονολόγησε κι έσφιξε στα χέρια του τη μικρή ξυλόγλυπτη εικόνα, χάρισμα του ηγούμενου Γεννάδιου. «Από το Άγιον Όρος. Σκαλιστή στο χέρι. Να την κρεμάσεις στην κούνια του μωρού. Υπό την σκέπη της και υπό την προστασίαν της θα είναι τούτο το τέκνον. Να έχεις πίστη, κι όλα θα πάνε κατ' ευχήν». Έτσι του είπε, κι όλο δυνάμωνε η πίστη του αλλά μαζί και η αγωνία όσο πλησίαζε στην πόλη.

Το Θεοτοκίό και το Πέτα βρίσκονταν πλέον πίσω του κι εμπρός του ξάνοιγε ο τόπος. Τα ελαιόδεντρα εναλλάσσονταν

με αμπελώνες, και δυτικά, στο βάθος, εμφανίζονταν κατά διαστήματα δειλά τα φώτα της Άρτας. Σαν ένα από τα βιβλία που τόσο αγαπούσε έμοιαζε η πόλη. Λίγο ακόμα και θ' άνοιγε το εξώφυλλό της για να βρεθεί στις πολυδαίδαλες γραμμές των δρόμων της, που για κείνον κάθε άλλο παρά ορنيθοσκαλίσματα θύμιζαν. Απεναντίας, στα στενά πολύστροφα καλντερίμια αντίκριζε την πιο όμορφη καλλιγραφία και μια αρμονία μοναδική. Φανταζόταν, μάλιστα, να περπατά σε μερικά χρόνια ανάμεσά τους κρατώντας το χέρι του γιου του –γιατί γιος ήλπιζε να 'ναι το παιδί που θα γεννιόταν– και να του αποκαλύπτει τα μυστικά κάθε γωνιάς, κτίσματος, εκκλησίας ή τζαμιού. Να του δείχνει και τ' απομεινάρια της αρχαίας Αμβρακίας, απ' τον καιρό της οποίας είχε ανακαλύψει όταν έσκαβε τα θεμέλια του σπιτιού του νομίματα, αμφορείς κι ένα ολόκληρο άγαλμα της θεάς Άρτεμης. Της θεάς στην οποία, όπως υποστήριζε, χρωστούσε η Άρτα το όνομά της.

Στ' αριστερά του διέκρινε το νεκροταφείο των Εβραίων και μακρύτερα στο Πετροβούνι τον μοναχικό σκούρο όγκο της μονής Φανερωμένης, την οποία από την έναρξη της επανάστασης είχαν καταλάβει οι Οθωμανοί, μετατρέποντάς τη σε στρατόπεδο. Ξάφνου η φοράδα του ρουθούνισε ανήσυχα.

«Ήσυχα, Άρτεμη. Τίποτε δεν είναι...» μουρμούρισε και, σκύβοντας, τη χάιδεψε στον λαιμό. «Να η πόλη μας. Λίγο ακόμα και...»

Μισή έμεινε η φράση του. Ο πυροβολισμός διέκοψε βίαια τα λόγια του και ταυτόχρονα ένιωσε το χτύπημα και το δυνατό κάψιμο στον δεξή του ώμο. Η φοράδα, ξαφνιασμένη, σηκώθηκε χλιμιντρίζοντας στα πισινά της πόδια, τινάζοντας το σώμα του στον αέρα, για να βρεθεί την επόμενη στιγμή μπρούμυτα στο παχύ στρώμα σκόνης του δρόμου.

Ζαλισμένος απ' την πτώση και βγάζοντας πονεμένα βο-

γκητά, δοκίμασε να σηκωθεί. Η φοράδα, παρά το ξάφνιασμα της, στεκόταν δίπλα του και χτυπούσε με τις οπλές το χώμα. Έπιασε τα λουριά, ανασηκώθηκε, πάτησε με δυσκολία στον αναβολέα και με υπερπροσπάθεια καβαλίκεψε. «Τα λεφτά!» πέρασε αστραπιαία η σκέψη στον νου του, νιώθοντας να λείπει το δισάκι απ' τον ώμο του. Ωστόσο, έμπηξε χωρίς δισταγμό τα σπιρούνια στην κοιλιά της φοράδας κι εκείνη τινάχτηκε μπροστά με καλπασμό.

Στ' αριστερά του αντίκρισε τη σκοτεινή φιγούρα πάνω στον βράχο, καθώς προσπερνούσε ούτε δέκα μέτρα μακρύτερα, να σηκώνει ξανά το όπλο.

«Καταραμένε!» ούρλιαξε.

Το δεύτερο βόλι τον βρήκε στην πλάτη. Ο ισχυρός πόνος τον κλόνισε και το σώμα του ταλαντεύτηκε επικίνδυνα. Λύγισε μια δεξιά, μια αριστερά, κατάφερε όμως να παραμείνει στη σέλα και να συνεχίσει καλπάζοντας κατά την πόλη.

Το ρολόι του κάστρου χτυπούσε την τρίτη οθωμανική ώρα της νύχτας όταν η Αγνή Θερσίτη, σφίγγοντας τα δόντια, κατέβαλλε τις τελευταίες προσπάθειες να γεννήσει.

«Άλλη μια! Άλλη μια! Άντε γεια σου! Να το, φάνηκε!» ακουγόταν η ένρινη φωνή της Μπόλαινας της μαμήs.

Στο ίδιο δωμάτιο, με έντονη την αγωνία στα πρόσωπά τους κι έτοιμες να βοηθήσουν, η Φωτεινή Φάσγανου και η φίλη της Αγνήs, Αναστασία Μέγη.

Στην αυλή του αρχοντικού, όπου στο κέντρο της ο Λιόντος Θερσίτης τοποθέτησε σε βάθρο το άγαλμα της θεάς Άρτεμης, ο Δαμιανός Μέγηs βημάτιζε πάνω κάτω νευρικά. Με τοτσιμπούκι μόνιμα κολλημένο στο στόμα του, αφουγκραζόταν τα βογκητά της Αγνήs και τα παραγγέλματα της Μπό-

λαινας, ενώ κατά διαστήματα διέσχιζε τον μακρύ διάδρομο και με γρήγορα βήματα έφτανε ως τη βαριά ξύλινη εξώπορτα. Άνοιγε προσεκτικά το ένα φύλλο, κοίταζε στον στενό λιθόστρωτο δρόμο και ξανάκλεινε, φροντίζοντας κάθε φορά να τοποθετεί την αμπάρα. Στεκόταν εκεί για λίγο ακίνητος, ύψωνε τα μάτια του παρατηρώντας τον ψηλό μαντρότοιχο που κύκλωνε το αρχοντικό κι ύστερα επέστρεφε στην αυλή στο πίσω μέρος του.

Ανησυχούσε ο Δαμιανός Μέγης για τον φίλο του και συγχρόνως για την Αγνή, η οποία αναγκαζόταν να γεννήσει χωρίς τη βοήθεια γιατρού, όταν μάλιστα είχε στο ιστορικό της δυο αποβολές. Ο προσωπικός της γιατρός, ο Κροκίδας, όπως και οι υπόλοιποι της Άρτας, μαζί με αρκετούς εύπορους κατοίκους, αναχώρησαν με την έναρξη της επανάστασης για την Πρέβεζα. Ανησυχούσε και γιατί η γενικότερη κατάσταση τίποτε καλό δεν προμήνυε. Το μεσημέρι είχαν καταφτάσει στο φρούριο μέσω Σαλαώρας χίλιοι Τούρκοι στρατιώτες, ενισχύοντας τους ήδη υπάρχοντες πέντε χιλιάδες, και παντού ψιθυριζόταν ότι επίκειται επίθεση εναντίον των επαναστατών στο Πέτα. Εξάλλου, εδώ και τρεις μήνες, πέφτοντας το σκοτάδι, ερήμωνε η πόλη. Καφενεία, κρασοπουλειά, ταβέρνες, όλα κλειστά, και στους δρόμους δεν κυκλοφορούσε ψυχή. Οι περισσότεροι απ' τους μουσουλμάνους και Εβραίους κατοίκους περνούσαν τις νύχτες στο κάστρο ή κλείνονταν στα σπίτια τους. Όσο για τους Έλληνες, πολλοί κατέφευγαν στη μητρόπολη, την οποία φρουρούσε λόχος του οθωμανικού στρατού. Αρκετοί δε κατέφευγαν στα ορεινά ή σε χωριά του κάμπου, προτού οι τουρκικές αρχές απαγορεύσουν την έξοδο χωρίς ειδική άδεια. Αλλά και η φυγή διέσωζε μόνο τους ίδιους, αφού τα σπίτια όσων αναχωρούσαν γίνονταν λεία των στρατιωτών και των φανατικών Τούρκων πολιτών.

«Άλλη μια!» ξανακούστηκε η φωνή της Μπόλαινας, κι αμέ-

σως: «Στάσου, ο λώρος είναι τυλιγμένος στον λαιμό του!»

Θορυβημένος ο Δαμιανός Μέγης, ανέβηκε γρήγορα τα σκαλιά. Όμως συνειδητοποιώντας την αδυναμία του να βοηθήσει, σταμάτησε στην κρεβάτα, όπως ονόμαζαν τον σκεπαστό μεν, αλλά εξ ολοκλήρου ανοιχτό χώρο προς την αυλή. Γύρω από την κρεβάτα σε σχήμα Π διατάσσονταν τα δωμάτια. Αριστερά και δεξιά εκείνα των ξένων και το καθιστικό, στο βάθος τα υπνοδωμάτια, η κουζίνα, και στη δεξιά πλευρά, προς τον δρόμο, το χειμωνιάτικο με το τζάκι.

«Εγώ! Εγώ με τα χεράκια μου, μη σφίγγεσαι» καθοδηγούσε την Αγνή η Μπόλαινα, φροντίζοντας να προσθέτει: «Βοήθα, Δέσποινα Παναγιά μου!»

Ο Μέγης κατέβηκε πάλι στην πλακόστρωτη αυλή. Λεμονιές, πορτοκαλιές, τριανταφυλλιές και πλήθος λουλουδιών στις αλτάνες σκορπούσαν μεθυστικές μυρωδιές. Αυθόρμητα σκέφτηκε τον στίχο που τραγουδούσαν με τον Λιόντο τότε έξω απ' το σπίτι της Αναστασίας και τότε της Αγνής, όταν ερωτοχτυπημένοι πολιορκούσαν τις δυο φίλες:

«Όπως έρχεται ο Απρίλης / έτσι θα 'ρχομαι κι εγώ / το φιλί στα δυο σου χείλη / στάλα στάλα να το πιω».

Αμυδρό χαμόγελο διαγράφηκε στο πρόσωπό του πριν κινήσει ξανά προς την εξώπορτα. Ο δρόμος και πάλι έρημος. Ο Λιόντος Θερσίτης δε φαινόταν πουθενά, και πλέον ανησυχούσε για τα χειρότερα. Ξανάριξε μια ματιά. Τίποτα. Απ' το αντικρινό σπίτι, δίπλα στα ερείπια του μικρού ναού του Αγίου Λουκά, ακούγονταν ομιλίες και φέγγιζαν πλούσια φώτα.

«Βρομότουρκοι... Γεννάτε σαν τα κουνέλια» ξεστόμιζε σιγανά.

Δυτικότερα υπήρχε και δεύτερο σπίτι μουσουλμάνων, πιο μικρό και σκοτεινό εκείνη την ώρα. Το αρχοντικό του Θερσίτη ορθωνόταν ακριβώς στα όρια των συνοικιών Αγίας Θεοδώρας, στην οποία κατοικούσαν Έλληνες, και του Σουλτάν

Μπαγιαζίτ ή Τουρκοπάζαρου, όπου έμεναν κυρίως Τούρκοι και συνάμα είχαν τα καταστήματά τους. Απεναντίας, το αρχοντικό του μεγαλέμπορου και κτηματία Δαμιανού Μέγη βρισκόταν στην πλούσια ελληνική γειτονιά του Αϊ-Μηνά, κοντά στο ελληνικό υποπροξενείο.

«Δαμιανέ!» τον κάλεσε η σύζυγός του και βιάστηκε να επιστρέψει στην αυλή.

«Αγόρι!» του ανακοίνωσε περιχαρής από το ύψος της κρεβάτας. «Ένα ξανθό πανέμορφο αγοράκι!»

Στο αντικρινό δίπατο σπίτι και στον αντρικό χώρο, τον οποίο οι Τούρκοι ονόμαζαν σελαμλίκ, ο Γιασάρ κι ο αδελφός του κάθονταν στα αναπαυτικά μιντέρια και κάπνιζαν τα τσιμπούκια τους, ενώ ο πατέρας τους, Ισμαήλ, ρουφούσε τον ναργιλέ του.

Η Νιλγκιούν, η τετράχρονη κόρη του Γιασάρ, και ο Μπεχζάτ, ο τρίχρονος γιος του, πότε έτρεχαν πάνω κάτω και πότε ξάπλωναν στα βαριά ανατολίτικα χαλιά. Αντίθετα, ο επτάχρονος γιος του, ο Ντογάν, καθόταν σοβαρός πλάι στον θείο Μεχμέτ.

Αν βέβαια αφαιρούσε κανείς τα μιντέρια, τα χαλιά και τον ναργιλέ του Ισμαήλ μπέη, το δωμάτιο σε τίποτε άλλο δε θύμιζε Ανατολή. Καθίσματα, τραπέζια, πολυθρόνες, βάζα κι ό,τι άλλο υπήρχε στο δωμάτιο παρέπεμπαν σε παριζιάνικα, λονδρέζικα και βενετσιάνικα προϊόντα. Όσο για το σελαμλίκ, παρέμενε ως όνομα και λέξη παρά ως ουσία, αφού πολλά στερεότυπα άλλων χρόνων είχαν προ πολλού χαθεί.

Το σελαμλίκ, το οποίο δέσποζε στο κέντρο του ορόφου, συνδεόταν με ανεξάρτητα δωμάτια, χωρίς διαδρόμους ανάμεσά τους. Στο χαρεμλίκ¹ γεννούσε η Σαφιγιέ, η σύζυγος του

---

1. Γυναικωνίτης, άδυτο των μουσουλμανίδων.

Γιασάρ. Οι ομιλίες των γυναικών και οι οδηγίες της μαμής ακούγονταν μέχρι το σελαμλίκ, ώσπου το κλάμα μωρού φανέρωσε την ευτυχή κατάληξη.

«Αγόρι!» έφερε τα συχαρίκια η γιαγιά Σελμά.

Ο Γιασάρ σηκώθηκε, φίλησε το χέρι της μητέρας του και μπήκε στο δωμάτιο όπου βρίσκονταν η Σαφιγιέ, η αδελφή της, η μαμή, η υπηρέτρια Φατμέ και το νεογέννητο αγόρι. Σύντομα επέστρεψε.

«Νετζίπ» είπε ο παππούς Ισμαήλ. «Νετζίπ να τον βγάλεις, το όνομα του αδελφού μου».

«Για να 'χει την τύχη του;» αντέτεινε ο Γιασάρ.

«Ήρωας ήταν!» διαμαρτυρήθηκε ο παππούς Ισμαήλ, καθώς ο μικρότερος αδελφός του σκοτώθηκε αμυνόμενος στα γιουρούσια των Ελλήνων για την κατάληψη του κάστρου κατά τη μάχη της Άρτας το 1821. «Ήρωας!» ξανάπε και πρόσθεσε σαν να μάντευε το μέλλον: «Καλή θα είναι η τύχη του».

«Αλλάχ βερσίν!»¹ ευχήθηκε ο Γιασάρ, χωρίς να φέρει άλλη αντίρρηση για το όνομα του παιδιού.

«Ούτε βιολιά ούτε τραγούδια» γκρίνιαξε ο Μεχμέτ. «Μα σας το λέω, τέλειωσαν τα ψωμιά των γκιαουρήδων. Μια δυο μέρες, και το αίμα τους θα μπογιατίσει το χώμα. Και τότε θα κάνουμε διπλό γλέντι».

«Γιαχβέ,² Νετζίπ!» ευχήθηκε ο Γιασάρ και σήκωσε το ποτήρι με τη ρακή κατά το δωμάτιο όπου ακουγόταν σιγανό το κλάμα του τρίτου γιου του.

«Γιαχβέ!» επανέλαβε ο παππούς Ισμαήλ και στη συνέχεια ο Μεχμέτ.

«Γιαχβέ! Γιαχβέ!» ξεφώνισαν και τα δύο μικρά, η Νιλ-

1. Ο Θεός να δώσει.

2. Εις υγείαν.

γκιούν κι ο Μπεχζάτ, ενώ ο Ντογάν παρέμεινε αμίλητος και συνοφρυωμένος στο κάθισμά του.

Τα πέταλα της Άρτεμης κροτάλιζαν στον λιθόστρωτο δρόμο του Ρωμιοπάζαρου. Αργόσυρτα βήματα, σαν σε λιτανεία. Ο Λιόντος Θεοσίτης, με το πάνω μέρος του σώματός του γερμένο στον λαιμό της φοράδας, μόλις κατάφερε να συγκρατηθεί στη ράχη της. Βογκούσε, ανάσαινε βαριά και παραμιλούσε: «Το παιδί... η εικόνα... η Αγνή... τα λεφτά».

«Με πυροβόλησαν...» ψέλλισε λίγο νωρίτερα στους στρατιώτες του τούρκικου φυλακίου στους Αγίους Θεοδώρους. «Το χαρτί!» επέμενε ανέκφραστος ο επικεφαλής τσαούσης ζητώντας την άδεια εξόδου. Με τα χέρια του να τρέμουν κι έτοιμος να καταρρεύσει, έφαξε στην τσέπη την άδεια του στρατιωτικού διοικητή, την οποία εξασφάλισε με την παρέμβαση του Γιάσάρ εφέντη. Ο λοχίας έριξε μια ματιά στο χαρτί φωτίζοντας με το φανάρι του και το επέστρεψε. «Τράβα!» του είπε ψυχρά και γύρισε στη φωτιά, όπου τέσσερις πέντε στρατιώτες έπιναν ρακλή, πειράζονταν μεταξύ τους και γελούσαν δυνατά.

Θεώρησε μάταιο να επιμείνει να τον βοηθήσουν. Πλημμυρισμένος στο αίμα και με τις δυνάμεις του να τον εγκαταλείπουν, συνέχισε την πορεία του. Προσπέρασε τον Άγιο Μάρκο και πλέον, με τη φοράδα του ν' αργοπερπατά, προχωρούσε στον κεντρικό δρόμο που τον ονόμαζαν Ρωμιοπάζαρο, γιατί σ' αυτόν κυρίως είχαν τα καταστήματά τους οι Έλληνες.

Φτάνοντας στο ύψος του τζαμιού Κιλίτς Βέη, καμιά πενηνταριά μέτρα μετά τον Άγιο Γεώργιο, ένα μαύρο σύννεφο κάλυψε το φεγγάρι και πηχτό σκοτάδι απλώθηκε παντού. Μόνο πού και πού, όταν πλησίαζε σε κάποιον από τα ελάχι-

στα φανάρια, φώτιζε για πέντε δέκα μέτρα κι ύστερα άλογο και αναβάτης χάνονταν σαν να τους κατόπινη η νύχτα.

Η φοράδα πήγαινε αργά στη μέση του λιθόστρωτου δρόμου, νογώντας την κατάσταση του αφέντη της. Ωστόσο, στο τέλος της μικρής πλατείας Μονοπλιού σκόνταψε σ' ένα από τα ξύλινα γεφυράκια που διέκοπταν εδώ κι εκεί το Ρωμιόπαζαρο, και σαν από θαύμα δε σωριάστηκε καταγής ο Λιόντος Θερσίτης.

«Στο σπίτι... να φτάσω σπίτι...» επαναλάμβανε με κόπο, θαρρείς και του έδιναν κουράγιο τα ίδια τα λόγια του.

Η πόλη άδεια, έρημη. Στον Άγιο Δημήτριο στράφηκε βόρεια, προς τον Αϊ-Μηνά, όπου βρίσκονταν τ' αρχοντικά των Ελλήνων. Κι εκεί όλα σκοτεινά και κλειδαμπαρωμένα. Άνθρωπος πουθενά, ούτε φώτα ούτε κουβέντα ν' ακουστεί. Θεοσκοτεινό πιο κάτω και το Καφέ Αμάν, όπως έστριψε η φοράδα του δυτικά. Τέτοια ώρα, άλλες εποχές, θα ηχούσαν μουσικές, τραγουδία, κόσμος θα πήγαινε και θα ερχόταν.

Η ανάσα του έβγαινε πνιχτή. Έπαψε και το παραμιλητό του. Το αρχοντικό απείχε το πολύ εκατό μέτρα. Οι λεμονιές και οι πορτοκαλιές πίσω από το περίτεχνο κιγκλίδωμα του κήπου του Καφέ Αμάν έστελναν σε λάθος άνθρωπο το μήνυμα του Απρίλη. Και τι παράξενο, δε θυμόταν ποτέ να ένιωσε πιο γλυκές και πιο έντονες τις μυρωδιές των πρώτων τους ανθών!

«Κοιμηθείτε εδώ απόψε» πρότεινε ο Γιασάρ στον αδελφό του και στη νύφη του.

«Τα 'χουν χεσμένα τα βρακιά τους οι γκιαούρηδες, δεν υπάρχει κίνδυνος. Θα πάμε σπίτι» δήλωσε ο Μεχμέτ.

Η γυναίκα του θα προτιμούσε να μείνει, όμως δεν τόλμησε να φέρει αντίρρηση.

«Θα πάω με τον αμπζιά¹ Μεχμέτ» πετάχτηκε ο Ντογάν, και τρέχοντας στο βάθος του δωματίου, έφερε το ξύλινο σπαθί του, δώρο του θείου του. «Κι όποιος άπιστος τολμήσει, θα του πάρω το κεφάλι!» απείλησε και ξιφομαχούσε στον αέρα.

Έτοιμος ήταν ο Γιασάρ να του το απαγορεύσει, μα τον πρόλαβε ο Μεχμέτ.

«Άσ' τον! Θα τον προσέχω».

Άκληρος ο Μεχμέτ, είχε κατά κάποιον τρόπο υιοθετήσει τον Ντογάν, του οποίου η μητέρα και πρώτη σύζυγος του Γιασάρ πέθανε ένα χρόνο μετά τη γέννα.

«Κατεβαίνω μαζί σας» αρκέστηκε να πει ο Γιασάρ, ενώ απ' το μιντέρι του ο παππούς Ισμαήλ προφήτευε:

«Ο λύκος λυκόπουλο θα θρέψει».

Στο τελείωμα της διπλής σκάλας χωρίστηκαν. Ο Μεχμέτ με τη γυναίκα του και τον Ντογάν τράβηξαν κατά την αυλόπορτα και ο Γιασάρ προς το βάθος του μεγάλου κήπου, όπου βρίσκονταν οι στάβλοι με καμιά δεκαριά άλογα. Πλησιάζοντας, πετάχτηκε ο υπηρέτης του, ο Φουάτ, απ' την παρακείμενη κάμαρα.

«Εφέντη!» αναφώνησε αγουροξυπνημένος.

«Όλα εντάξει, Φουάτ. Ρίχνω μια ματιά» είπε ο Γιασάρ, αλλά στην πραγματικότητα περίμενε ν' απομακρυνθεί ο Μεχμέτ, για να χτυπήσει απέναντι στου Θερσίτη. Να μάθει πώς πάει η γέννα της Αγνής, καθώς διατηρούσαν στενές οικογενειακές σχέσεις. Κι ο λόγος γιατί δεν είχε το κουράγιο και τη διάθεση ν' ανοίξει νέα κουβέντα με τον Μεχμέτ, ο οποίος κατέκρινε τις φιλίες με τους χριστιανούς.

«Η χανούμ Σαφιγιέ;» ρώτησε ο Φουάτ, κι όπως εμφανίστηκε ξανά το φεγγάρι ανάμεσα στα σύννεφα, διαγράφηκε η ευμεγέθης καμπούρα του.

---

1. Θεός προς πατέρα.

«Γέννησε. Αγόρι!» αποκρίθηκε ο Γιασάρ.

«Να ζήσει! Αλλάχ βερσίν!» ευχήθηκε ο Φουάτ, και την ίδια στιγμή ακούστηκε στριγκιά η φωνή του Ντογάν απ' τον δρόμο.

«Ένας πεθαμένος!»

Ταυτόχρονα, ο Μεχμέτ άνοιγε με φούρια την εξώπορτα κι έμπαινε στην αυλή.

«Ο γείτονάς σου!» φώναξε στον Γιασάρ, ο οποίος κατέφτανε τρέχοντας.

Στον στενό λιθόστρωτο δρόμο, ο Λιόντος Θερσίτης κείτονταν λίγα μέτρα απ' το αρχοντικό του και δίπλα έστεκε η φοράδα του.

Ο Μεχμέτ φώτισε το ακίνητο σώμα με το φανάρι του κι ο Ντογάν περιέφερε το δικό του και περιεργαζόταν απ' άκρη σ' άκρη τον πεσμένο άντρα.

Ο Γιασάρ έσκυψε πάνω του.

«Δεν ανασαίνει...» είπε ταραγμένος και βάλθηκε να χτυπά με δύναμη την αυλόπορτα του αρχοντικού.

«Παράτα τον!» τον προέτρεψε ο Μεχμέτ. Όμως, βλέποντας να μην πιάνουν τόπο τα λόγια του, παραιτήθηκε. Τράβηξε τη γυναίκα του, η οποία είχε σταθεί παράμερα κι έτρεμε σύγκορμη, χτύπησε παραιναιτικά στην πλάτη τον Ντογάν, που δεν έλεγε να ξεκολλήσει απ' τη θέα του νεκρού, και με γρήγορα βήματα χάθηκαν προς τη συνοικία Ελιγιασβέη.

Το απόγευμα της επομένης γίνηκε η κηδεία του Λιόντου Θερσίτη στον περίβολο του ναού του Αγίου Δημητρίου, καθώς οι χριστιανοί έθαβαν τους νεκρούς τους στα προαύλια των εκκλησιών και σε όσες εξ αυτών διέθεταν τους απαιτούμενους χώρους.

Η καμπάνα του Αγίου Δημητρίου έμεινε βουβή στα ξύλι-

να μαδέρια του υποτυπώδους καμπαναριού. Οι Οθωμανοί, λόγω των προλήψεών τους, απαγόρευαν να χτυπούν πένθιμα οι καμπάνες των εκκλησιών, όπου φυσικά επέτρεψαν να υπάρχουν. Ωστόσο, άλλοι ήχοι, οι κρότοι μάχης όπως έρχονταν απ' την κατεύθυνση του Πέτα, συνόδευσαν τον Λιόντο Θερσίτη στην τελευταία του κατοικία. Τις πρωινές ώρες, το πελοποννησιακό τμήμα των επαναστατών, δίνοντας μονομερώς τέλος στην απραξία, πλησίασε στην είσοδο της Άρτας και επιτέθηκε στα φυλάκια των Τούρκων. Στη συνέχεια όμως, και μετά την άρνηση του στρατοπεδάρχη Τζαβέλα να τους ενισχύσει, αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν. Οι Τούρκοι αντεπιτέθηκαν με δυο χιλιάδες στρατιώτες, και πλέον η μάχη μαινόταν στους πρόποδες του Πέτα.

Κατόπιν αυτών των εξελίξεων, ελάχιστοι ακολούθησαν τη νεκρική πομπή, ενώ νευρικές κινήσεις, γρήγορος βηματισμός και διάχυτη ανησυχία κυριαρχούσαν σε όλη τη διαδρομή.

Η Αγνή Θερσίτη επέμενε να παραστεί στην κηδεία του άντρα της. Υποβασταζόμενη από την Αναστασία και τον Δαμιανό Μέγη, έφτασε ως την εκκλησία και κατέρρευσε στο «δεύτε λάβετε τελευταίον ασπασμόν», για να τη μεταφέρει το ζεύγος Μέγη εσπευσμένα στο σπίτι της. Μαζί αναχώρησαν ο Γιασάρ και ο Ισμαήλ, οι οποίοι ακολούθησαν την πομπή, αν και στάθηκαν παρέχει απ' το προαύλιο του ναού.

Οι υπόλοιποι περίμεναν ώσπου να κατεβεί το φέρετρο στο μνήμα, έριξαν, κατά το έθιμο, λίγο χώμα στον νεκρό και βιάστηκαν ν' αποχωρήσουν. Ελάχιστοι θαρραλέοι έμειναν μέχρι να σκεπαστεί ο τάφος. Κυρίως στενοί φίλοι του αποθανόντος, αφού η οικογένεια του Λιόντου Θερσίτη, με εξαίρεση δύο εξαδέλφες του, δεν είχε εν ζωή κανέναν άλλο συγγενή. Αδέλφια, γονείς, θείους, θείες, τους αφάνισε όλους η χολέρα του 1848, μαζί με εκατοντάδες άλλους κατοίκους της Άρτας και της ευρύτερης περιοχής.

Ανάμεσα στους λιγοστούς συγκεντρωμένους και ο Σωτήρης Φάσγανος, γείτονας της οικογένειας και αδελφός της Φωτεινής, η οποία φρόντιζε το βρέφος στο αρχοντικό.

«Τι κρίμα! Να χαθεί την ώρα της γέννησης του παιδιού του» σχολίασε.

«Αυτοί οι δύο ποιιοι ήταν;» ρώτησε ο Ταμπάκης, πρόσφατα εγκατεστημένος στην πόλη και εισαγωγέας παντός είδους προϊόντων.

«Ο ιλιτζαμζής Γιασάρ εφέντης και ο πατέρας του, ο Ισμαήλ μπέης» απάντησε ο Βασιλακόπουλος.

«Οι Τούρκοι τον σκότωσαν» υποστήριξε ο Φάσγανος.

«Αν ήταν Τούρκοι, γιατί τον άφησαν να περάσει τα φυλάκια;» αντέτεινε ο Μαλένης, υφασματέμπορος, συνάδελφος του Λιόντου Θερσίτη.

«Κατά πάσα πιθανότητα ληστές, και πρέπει να τον χτύπησαν αρκετά μακριά» αποφάνθηκε ο δάσκαλος Δημόπουλος και πρόσθεσε: «Ο στρατιωτικός γιατρός γνωμάτευσε ότι πέθανε λόγω ακατάσχετης αιμορραγίας».

«Κι οι ληστές θα τον άφηναν;» επέμενε ο Φάσγανος.

«Πήραν ό,τι ήθελαν. Δε βρέθηκε τίποτε πάνω του» είπε ο Δερδένης.

«Είδε κανείς τον Κρόκαλο;» μπήκε στην κουβέντα ο Λέμας, ένας τύπος που τον συναντούσες παντού, γνώριζε τα πάντα για τους πάντες, ασχολούνταν με τις ζωές των άλλων και διέδιδε κάθε λογής φήμες.

Κανείς δεν απάντησε, σαν να μην τον άκουσαν.

«Είχαν διαφορές με τον συχωρεμένο...» συνέχισε κείνος. «Γείτονες, πλάι πλάι τα σπίτια τους. Ούτε στην κηδεία του!»

Και πάλι δεν αποκρίθηκε κανείς. Οι τουφεκιές προς το Πέτα συνέχιζαν ν' ακούγονται σποραδικά. Οι δυο νεκροθάφτες τέλειωσαν το έργο τους κι απομακρύνθηκαν. Στον δρόμο του Ρωμιοπάζαρου αραιά και πού διάβαινε κάποιος με

γρήγορα βήματα, αν και τα καταστήματα ήσαν όλα ανοιχτά. Σύμφωνα με τη διαταγή της τουρκικής Διοίκησης, όποιος έκλεινε πριν νυχτώσει θα θεωρούνταν συνεργός των επαναστατών και θα φυλακιζόταν.

«Ζωή σε λόγου μας» ευχήθηκε πρώτος ο Ταμπάκης και, σαν να περίμεναν όλοι το σύνθημα, σκόρπισαν ο ένας μετά τον άλλο.

Το ξημέρωμα της 13ης Απριλίου, έξι χιλιάδες Οθωμανοί στρατιώτες, με διοικητή τον Αλβανό Τσέλιο Πίτσαρη και την καθοδήγηση του Άγγλου πρόξενου στην Πρέβεζα Σόντερς, επιτέθηκαν στους εξακόσιους επαναστάτες του Πέτα. Οι τελευταίοι, αποδυναμωμένοι μετά τη νυχτερινή αποχώρηση του Κίτσου Τζαβέλα και των τμημάτων του προς τα ελεύθερα εδάφη της Ελλάδας, προέβαλαν απονενοημένη αντίσταση. Το πολυβόλο των Οθωμανών θέριζε τους Έλληνες μαχητές και το κροτάλισμά του ράγιζε τις καρδιές των χριστιανών κατοίκων της Άρτας.

Μισή ώρα κράτησε η μάχη. Η συνεχής βροχή, η οποία αχρήστεψε τα πεπαλαιωμένα όπλα των Ελλήνων, και η υπέρμετρη αριθμητική υπεροχή των Τούρκων καθόρισαν την έκβασή της. Έσβησαν μαζί της και οι ελπίδες όσων ονειρεύονταν να δουν ελεύθερη την πόλη τους, ενώ το Πέτα πυρπολήθηκε, οι κάτοικοί του εκδιώχθηκαν και για τα δύο επόμενα χρόνια θα παρέμενε ακατοίκητο.

Η βροχή συνέχιζε να πέφτει όταν η Σαφιγιέ χτύπησε με δύναμη το ρόπτρο της αυλόπορτας στο αρχοντικό του Θερσίτη. Το ρολόι του κάστρου σήμαινε τη δεύτερη οθωμανική ώρα της ημέρας, και μόλις πριν από λίγο είχαν σιγήσει οι πυροβολισμοί στο Πέτα.

Της άνοιξε ο Δαμιανός Μέγης και την πληροφορήσε ότι το βρέφος έκλαιγε όλη νύχτα. Επίσης, μην έχοντας άλλη επιλογή, πως ετοιμάζονταν να το μεταφέρουν στο οθωμανικό στρατιωτικό νοσοκομείο στην Αγία Θεοδώρα, όπου δε γνώριζαν ποιας αντιμετώπισης θα τύχουν, δεδομένου ότι δεν προβλεπόταν η περίθαλψη πολιτών.

«Το νοσοκομείο γέμισε τραυματισμένους στρατιώτες» είπε μόνο η Σαφιγιέ κι ανέβηκε γρήγορα τα σκαλιά.

Μπαίνοντας στο δωμάτιο, συλλυπήθηκε την Αγνή, η οποία φάνταζε ζωντανή νεκρή. Σκιά του εαυτού της. Σαν να μην αρκούσε το βαρύ πένθος, ήρθε να προστεθεί το πρόβλημα της υγείας του νεογνού, οδηγώντας τη σε πλήρη απόγνωση.

Το βρέφος έκλαιγε σπαραχτικά και η πανικόβλητη μάνα το περιέφερε στην αγκαλιά της, χωρίς να καταφέρνει να το ησυχάσει. Όμως δε διέφυγε της προσοχής της Σαφιγιέ ότι, ανάμεσα στο κλάμα, έγλειφε ή έχωνε στο στόμα του τα δάχτυλά του.

«Το βύζαξες;» ρώτησε.

«Κάνω και τίποτε άλλο! Μα δεν τ' αφήνουν οι πόνοι» απάντησε η Αγνή.

«Ήταν δυνατόν να μην το θηλάσει;» αντέδρασε απότομα η Αναστασία.

Η Σαφιγιέ δεν την έλαβε υπόψη της, μιας και η Αναστασία δεν είχε ακόμη δικά της παιδιά και της έλειπε η εμπειρία.

«Για να δω το βυζί σου» είπε στην Αγνή και κοίταξε με νόημα τον Δαμιανό Μέγη, ο οποίος εγκατέλειψε ευθύς το δωμάτιο.

Η Αγνή την κοιτούσε δύσπιστη, ώσπου η Σαφιγιέ δεν της άφησε άλλα περιθώρια. Της πήρε το βρέφος, το έδωσε στην Αναστασία, έβαλε την Αγνή να καθίσει και έπιασε να της ξεκουμπώνει το φόρεμα. Στη συνέχεια βάλθηκε να ζουλά μια το ένα και μια το άλλο στήθος της.

«Μωρή, δεν έχεις γάλα! Σου κόπηκε!»

Τρόμος κατέλαβε την Αγνή και προσπαθούσε εναγωνίως

πιέζοντας με τα δάχτυλα ν' αναγκάσει τις ρώγες της να στάξουν γάλα.

«Σιγά, θα τα λαβώσεις!» φώναξε η Αναστασία.

«Τι τα θέλω; Τι να τα κάμω πια;» αναφώνησε κι έμπηξε τα κλάματα.

Η Σαφιγιέ άρπαξε το βρέφος απ' τα χέρια της Αναστασίας, κάθισε στην πολυθρόνα και πρόβαλε το κατάλευκο τροφαντό βυζί της. Το βρέφος κόλλησε απάνω του, έκοψε το κλάμα και βύζαινε λαίμαργα.

«Μπρε κιουτσούκ!¹ Μπρε κιουτσούκ!» έκανε τρυφερά η Σαφιγιέ και χάιδευε το πίσω μέρος του κεφαλιού του.

Η Αναστασία Μέγη ήταν φανερό ότι δεν ενέκρινε την ενέργειά της. Πόσο μάλλον ο άντρας της, ο Δαμιανός, όταν θα το μάθαινε. Να θηλάζει τούρκικο γάλα το παιδί που θα βιάφτιζαν! Αδιανόητο! Ωστόσο, βλέποντας την ανακούφιση στο πρόσωπο της Αγνής, συγκράτησε τον συνήθως παρορμητικό χαρακτήρα της.

«Πώς θα τον βαφτίσεις;» ρώτησε η Σαφιγιέ, κι η Αγνή γύρισε προς την Αναστασία.

«Νωρίς είναι» απάντησε δύσθυμη εκείνη. «Έχουμε καιρό».

Η Αγνή κοίταξε την πολυθρόνα όπου συνήθιζε να κάθεται τα βράδια ο σύζυγός της, δίπλα στο υπερυψωμένο τζάκι, κι ύστερα περιέφερε το βλέμμα στο δωμάτιο. Στα όμορφα βενετσιάνικα κορφοντούλαπα, στα ντιβάνια με τις βελέντζες, στο κάρυνο γραφείο, στα λουστραρισμένα καθίσματα και πάλι στην πολυθρόνα.

«Λιόντο...» ψιθύρισε και συνέχισε να κοιτάζει την άδεια πολυθρόνα, σαν να μπορούσαν οι δύο συλλαβές να γεμίσουν το κενό της.

«Λιόντο!» ξανάπε. «Το όνομα του άντρα μου!»

---

1. Μικρός, μικρό.

Αφήγηση του Λιόντου

Σαν τη μητέρα μου την Αγνή δεν υπήρχε άλλη γυναίκα την εποχή εκείνη στην Άρτα. Μετά τη δολοφονία του πατέρα μου έπεσαν όλες οι ευθύνες πάνω της κι έπρεπε να διαλέξει. Ή πάει με τη ζωή ή μπερδεύει στα πόδια της τον θάνατο και μας γκρεμίζει και τους δυο.

Διάλεξε τη ζωή σε ό,τι είχε να κάνει με τα επαγγελματικά και το δικό μου μέλλον. Σε ό,τι όμως αφορά την προσωπική της ζωή, έσβησε μαζί με τον άντρα που αγάπησε. «Την πήρε τη ζωή μου ο Απρίλης και πάει» έλεγε. Κι άλλες φορές: «Εγώ ζω με τον Απρίλη μου, κι άλλος ας μην το καταλαβαίνει», κι ήταν όταν χάθηκε ο πατέρας μου μόλις είκοσι πέντε χρονών.

Ευθύς αμέσως βρέθηκε σε δίλημμα. Αν θα τα καταφέρει να κρατήσει το υφασματάδικο ή αν θα έπρεπε να το πουλήσει. Όλοι, γνωστοί και φίλοι, της πρότειναν το δεύτερο. «Τι μπορεί να κάνει μια γυναίκα μόνη;» Στην καλύτερη περίπτωση, τη συμβούλευαν να το νοικιάσει και να ζούμε με το εισόδημα του ενοικίου. Να πουλήσει και το αρχοντικό και ν' αγοράσουμε άλλο σπίτι, πιο μικρό. Να μας μείνει η διαφορά.

Η μόνη που την παρότρυνε ν' αναλάβει την ευθύνη του καταστήματος ήταν η φίλη της και νονά μου, η Αναστασία.

Απεναντίας, ο νονός μου, ο Δαμιανός Μέγης, θεωρούσε σαν καλύτερη λύση την ενοικίαση του υφασματάδικου και την πώληση του αρχοντικού.

Τελικά, και προς έκπληξη όλων, ακόμα και της Αναστασίας, η μητέρα μου αποφάσισε να μην πουλήσει το αρχοντικό και να δουλέψει μονάχη της στο κατάστημα. Την είχε εκπαιδεύσει εν μέρει ο πατέρας μου κι ένιωθε ικανή να τα βγάλει πέρα. Εκείνος, με πείσμα και υπομονή, της έμαθε γράμματα, ώστε τα δυο τελευταία χρόνια να είναι σε θέση να κρατά τους λογαριασμούς του, ενώ είχε και άποψη για τις παραγγελίες.

Κατά γενική ομολογία, η μητέρα μου ήταν ωραία γυναίκα. Κι αυτό τότε λειτουργούσε ως θείο δώρο, τότε ως κατάρρα, συνδουλιζοντας τον φθόνο και τις αντιζηλίες. Για χάρη του επαγγέλματος, αλλά και λόγω της αισθητικής της άποψης και του δυναμικού της χαρακτήρα, ντυνόταν με τον πλέον μοντέρνο τρόπο. Λανσάριζε πρώτη κάθε νέα μόδα και προμηθευόταν τα τελευταία μοντέλα που κυκλοφορούσαν στο Παρίσι, στη Βενετία και στην Αθήνα. Στις προσπάθειές της και στην εφαρμογή των ιδεών της είχε σύμμαχο και συμπαράστατη την Αναστασία, η οποία τη συναγωνιζόταν σε κοκεταρία και σε ομορφιά. Εκείνη της εξασφάλιζε προσκλήσεις για όλες τις χοροεσπερίδες που διοργάνωνε η καθόλου ευκαταφρόνητη αριθμητικά αστική τάξη της Άρτας, αν και τις αποδεχόταν μόνο όταν τη συνόδευε το ζεύγος Μέγη. Κι ο στόχος; Να δείξει τα νέα φορέματα στις πλούσιες κυρίες και να τις κάνει πελάτισσές της, είτε για την αγορά υφασμάτων είτε έτοιμων ευρωπαϊκών ενδυμάτων, τα οποία πρώτη εισήγαγε στην πόλη.

Στην πραγματικότητα, η μητέρα μου διέθετε δύο πρόσωπα. Η Αγνή του νεωτερικού εμπορικού οίκου και των κοσμικών σαλονιών και η Αγνή εντός του αρχοντικού, όπου ζούσε με τις μνήμες του παρελθόντος. Κι εδώ κι εκεί όμως παρέμενε το ίδιο αγνή, όπως ακριβώς δήλωνε τ' όνομά της.

Ωστόσο, δεν απέφυγε τις συκοφαντίες. Η μικρή μας κοινωνία δεν ανεχόταν μια δραστήρια, δυναμική και συγχρόνως χήρα και όμορφη γυναίκα. Ο συντηρητισμός και η ροπή στο κουτσομπολιό εν είδει ψυχαγωγίας ήταν οι αγαθότερες αιτίες διάδοσης φημών περί της ηθικής της ακεραιότητας. Στις πλέον επαίσχυντες ανήκε ο ανταγωνισμός των κατ' επίφαση συναδέλφων επαγγελματιών αλλά και η κακεντρέχεια μερίδας των πολιορκητών της.

Λίγους μήνες μετά τον θάνατο του πατέρα μου, πολλοί εμφανίζονταν ως δήθεν υποψήφιοι αγοραστές του καταστήματος. Στην πραγματικότητα επιδίωκαν να καταλάβουν ως πρόσκαιροι εραστές ή νόμιμοι σύζυγοι το ήμισυ της καρδιάς και της κλίνης της. Με υπονοούμενα ή με άμεσες προτάσεις τη διεκδικούσαν, χωρίς όμως να επιτυγχάνει κανείς την πολυπόθητη συναίνεσή της. Αποτέλεσμα; Να αποχωρούν με πληγωμένο εγωισμό και να καταντούν στο σημείο ορισμένοι εξ αυτών ν' αποδίδουν την απόρριψή τους στην ύπαρξη άλλων εραστών και να διασύρουν τ' όνομά της.

Ένας από τους πιο επίμονους και πειστικούς μνηστήρες ήταν ο Φάσγανος. Όντας γείτονας –μεταξύ των σπιτιών μας παρεμβαλλόταν μόνο αυτό του Κρόκαλου– εκμεταλλεύτηκε την παλιά φιλία του με τον πατέρα μου, καθώς και τη σχέση της Αγνής με την αδελφή του, τη Φωτεινή, και συχνά πυκνά μας επισκεπτόταν. Για χρόνια χρησιμοποιούσε γαλιφιές και ευγένειες. Όμως εκείνο το βράδυ που τον ξαπόστειλε οριστικά έδειξε το πραγματικό του πρόσωπο και ταυτόχρονα αποκαλύφθηκαν σ' εμένα πολλές και άγνωστες αλήθειες.

Ήμουν τότε επτά χρονών κι έγινα απ' το δωμάτιό μου αυτήκοος μάρτυρας της συζήτησής τους. Η μητέρα μου δέχτηκε τον Φάσγανο στο χειμωνιάτικο, χωρίς τίποτε να προΐδεάζει για το τι θα επακολουθούσε. Η κουβέντα τους ξεκίνησε φιλικά και σε χαμηλούς τόνους. Απ' τα λεγόμενά τους

και απ' όσα μου εξήγησε αργότερα έμαθα ότι αντιμετώπιζαμε αρκετά προβλήματα με χρέη. Το πρώτο και μεγαλύτερο μας το κληροδότησε άθελά του ο πατέρας μου. Προτού επισκεφθεί τη μονή Μελατών, σε συνεννόηση και για λογαριασμό του ηγούμενου είχε καταθέσει εξ ιδίων στη μητρόπολη ένα σημαντικό ποσό, το οποίο θα του το αποκαθιστούσε κατά την προγραμματισμένη επίσκεψή του στο μοναστήρι. Αφορούσε το ποσοστό επί των ετήσιων εσόδων το οποίο απέδιδε η μονή στη μητρόπολη και λόγω της επανάστασης είχε καθυστερήσει να το καταβάλει. Το ίδιο συνέβη κι άλλες φορές στο παρελθόν, μιας κι ο πατέρας μου επισκεπτόταν τακτικά το μοναστήρι, είτε ως προσκυνητής είτε διενεργώντας εμπορικές συναλλαγές. Εξάλλου, ο ηγούμενος απέφευγε να μεταφέρει ο ίδιος χρήματα, καθότι ουκ ολίγες φορές έπεσε θύμα των ληστρικών συμμοριών. Στο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ της κατάθεσης των χρημάτων στη μητρόπολη και της πραγματοποίησης του ταξιδιού του παρέλαβε από την Τεργέστη μια μεγάλη ποσότητα υφασμάτων και για την αποπληρωμή της αναγκάστηκε να δανειστεί για λίγες μέρες πέντε χιλιάδες γρόσια.¹ Δανειστής του ο Φάσγανος, με τον οποίο υπέγραψε χρεωστική ομολογία. Όσο για τα χρήματα που του επέστρεψε ο ηγούμενος, χάθηκαν τη νύχτα της δολοφονίας του.

Αναλαμβάνοντας η μητέρα μου το κατάστημα, βάλθηκε να ξεπληρώσει τον Φάσγανο. Όμως οι δουλειές δεν πήγαιναν όπως λογάριαζε. Στη μικρή μας πόλη αρκούσε μια κουβέντα να στιγματίσει και να πλήξει καίρια κάποιον, θέτοντάς τον στο περιθώριο και σε γενική απομόνωση. Τα συλλυπητήρια και η συμπάθεια των πρώτων ημερών γρήγορα ξεχάστηκαν

---

1. Οθωμανικό νόμισμα. 1 γρόσι = 40 παράδες. 1 γρόσι = 0,25 της δραχμής. 1 οθωμανική λίρα = 100 γρόσια. 1 παράς = 3 άσπρα ή ακτσέδες.

και τα μισόλογα έδιναν κι έπαιρναν: «η ζωηρή χήρα», «η καμωματού», «η μοντέρνα». Κι όταν στα δυο χρόνια έβγαλε τα μαύρα για να μπορεί να συμμετέχει στις κοσμικές συγκεντρώσεις και να προωθεί τα προϊόντα της, ξεσάλωσαν: «Τα 'χει με τον άλφα, με τον βήτα, με τον δεινά...»

Παρά τις αντίξοες συνθήκες, κατάφερε να συγκεντρώσει τρεις χιλιάδες γρόσια. Τα έδινε στον Φάσγανο κι εκείνος δεν τα έπαιρνε. «Κράτησέ τα να ορθοποδήσει το μαγαζί κι ύστερα με ξεχρεώνεις. Έχουμε καιρό» της έλεγε. Κι αυτό γινόταν επί χρόνια, ώσπου ήρθε κείνη η νύχτα.

«Αγνή, ξέρεις το ενδιαφέρον μου για σένα» της εκμυστηρεύτηκε. «Δεν σου το είπα ποτέ ευθέως, αλλά ας όφεται η αδελφή μου. Από καιρό σκόπευα να σου ζητήσω να παντρευτούμε, και τώρα σου κάνω επίσημα την πρόταση».

Αν μη τι άλλο, είχε επίσημο χαρακτήρα το ύφος και το ντύσιμό του. Στεκόταν όρθιος, φορούσε φράγκικο κοστούμι, ημίψηλο καπέλο, που το κρατούσε στο χέρι, κι ευρωπαϊκό μπαστούνι.

«Ακόμη ανύπαντρη είναι η αδελφή σου, Σωτήρη» παρατήρησε η μητέρα μου. «Κοίτα να την παντρέψεις κι ύστερα βρες μια γυναίκα και για σένα. Εγώ μια φορά παντρεύτηκα, και δεύτερη δε θα υπάρξει».

«Αντιλαμβάνομαι τη θέση σου, αλλά μη νομίζεις πως κι η δική μου είναι ευκολότερη. Ο άντρας σου ήταν φίλος μου, όμως η ζωή συνεχίζεται, Αγνή. Πέρασε τόσος καιρός. Όσο για τη Φωτεινή, κάτι υπάρχει, και πολύ σύντομα θα το ανακοινώσουμε. Θα περάσουμε καλά μαζί».

«Είσαι καλός άνθρωπος, Σωτήρη, μα την απόφασή μου την πήρα. Μην επιμένεις».

Ο Φάσγανος ξερόβηξε. Άκουσα να βηματίζει πάνω κάτω, μάλλον στάθηκε δίπλα στο παράθυρο για λίγο κι ύστερα επιχείρησε ξανά με μειλίχιο ύφος:

«Μπορεί να μη μ' αγαπάς. Όμως η αγάπη έρχεται με τον καιρό. Σκέψου και τη ζωή. Είναι δύσκολη. Θα σε στηρίξω. Θα στηριχτούμε ο ένας στον άλλο. Και το παιδί σου θα είναι σαν δικό μου παιδί».

«Δεν αμφιβάλλω για τις καλές προθέσεις σου, Σωτήρη, μα σου εξήγησα. Έναν άντρα αγάπησα κι έναν παντρεύτηκα».

«Δεν είσαι μόνη σου, Αγνή. Σκέψου και το παιδί».

«Θα τα καταφέρω. Δε θα λείψει τίποτα στον Λιόντο».

Ο Φάσγανος βημάτισε ξανά κι ακούστηκε να χτυπά δυο τρεις φορές το μπαστούνι του στο πάτωμα, ίσως από αμηχανία, μπορεί κι από εκνευρισμό.

«Δεν εννοώ μόνο αυτό. Έχει ανάγκη από μια κανονική οικογένεια. Θα πάψει κι ο κόσμος να λέει ανοησίες».

«Τι ανοησίες, Σωτήρη; Τι εννοείς;» ύψωσε τη φωνή της η μητέρα μου.

«Ξέρεις, φήμες και διαδόσεις του κόσμου».

«Για τις διαδόσεις κάποιιοι φροντίζουν, Σωτήρη. Και φροντίζουν οι άνανδροι κι οι αλήτες!»

«Μια γυναίκα μόνη και χήρα είναι εύκολος στόχος. Είναι ανυπεράσπιστη στις κακοήθειες του καθενός» ανασκουμπώθηκε ο Φάσγανος.

«Αν οι φίλοι μου με υποστήριζαν, θα τους βούλωναν το στόμα αντί να έρχονται και να επικαλούνται τι λέει ο ένας κι ο άλλος».

Για λίγο επικράτησε ησυχία, κι ύστερα ο Φάσγανος άλλαξε τροπάρι.

«Εν πάση περιπτώσει. Νομίζω πως σου φέρθηκα με τον καλύτερο τρόπο και σε διευκόλυνα».

«Πού το πας, Σωτήρη; Στο δάνειο του άντρα μου;»

«Πουθενά. Μη θυμώνεις. Εγώ νοιάζομαι μόνο για σένα. Δε μ' ενδιαφέρουν τα λεφτά» αναδιπλώθηκε πάλι.

«Δεν σε νοιάζουν, μα τ' αναφέρεις. Σου έδινα τρεις χι-

λιάδες και δεν τα έπαιρνες. Τα 'χω κάνει τέσσερις. Σου τα δίνω αμέσως, και τα υπόλοιπα αύριο».

Με γοργά βήματα η μητέρα μου διέσχισε το δωμάτιο, ακούστηκε ν' ανοίγει το συρτάρι του γραφείου κι ύστερα να του προτείνει: «Πάρ' τα!»

«Σου εξήγησα πως δε μ' ενδιαφέρουν τα λεφτά. Εγώ εσένα θέλω. Πάντα σε ήθελα. Πριν ακόμα παντρευτείς».

«Αυτή η κουβέντα τέλειωσε, Σωτήρη. Πάρ' το απόφαση. Όσο για τα λεφτά, αύριο θα έχεις και τα υπόλοιπα».

«Και πού θα τα βρεις;» ρώτησε ειρωνικά ο Φάσγανος, ο οποίος φαινόταν να χάνει τον έλεγχο των αντιδράσεών του.

«Δικός μου λογαριασμός».

«Επιμένω ότι μπορούμε να ζήσουμε...»

«Τέρμα αυτή η κουβέντα!» τον έκοψε απότομα η μητέρα μου. «Δε θέλω να χαλάσουμε τη φιλία μας. Πάρε τα λεφτά, κι αύριο σου δίνω άλλα χίλια γρόσια».

«Τρεις χιλιάδες, θες να πεις! Μα δεν είναι αυτό το ζήτημα».

«Πέντε δε δάνεισες τον άντρα μου;»

«Κι οι τόκοι για επτά χρόνια;»

«Τώρα θες και τόκους! Σου τα 'δυνα πριν από τόσο καιρό. Το ξεχνάς; Αμ θες και τόκους! Έτσι πες μου! Θα τα 'χεις! Αύριο θα τα 'χεις!» φώναξε η μητέρα μου εκτός εαυτού.

«Τους όρους της συμφωνίας τούς υπέγραψε ο άντρας σου».

«Τον άντρα μου να μην τον πιάνεις στο στόμα σου!»

«Και ποιον να πιάσω; Τον μουστερή που θα σου δώσει τα τρεις χιλιάδες γρόσια;»

«Τον μουστερή; Ποιον μουστερή, βρε άτιμε;»

«Τον Τούρκο σου. Τον Γιασάρ. Βουίζει ο τόπος».

Νέα σιωπή, ώσπου ακούστηκε με χαμηλωμένη την ένταση της φωνής της η μητέρα μου. Παγερή και ειρωνική.

«Κι εσύ, ρε Φάσγανε, θα παντρευόσουν την αγαπητικιά του Τούρκου; Είσαι αξιολύπητος, καημένε. Ή μπας κι είσαι

συ αυτός που διαδίδει τις βρομιές που ξεστομίζεις; Άκου με καλά. Αύριο θα παραδώσω τα λεφτά στον οικονόμο της μητρόπολης. Τράβα να τα πάρεις. Υπόγραψε ότι σε ξόφλησα, κι από τα τώρα καλημέρα δεν έχεις από μένα».

«Τις καλημέρες και τ' άλλα ξέρεις πού τα δίνεις» συνέχισε να ρίχνει λάδι στη φωτιά ο Φάσγανος.

«Έξω απ' το σπίτι μου, παλιάνθρωπε! Κερατά! Έξω!» ούρλιαξε η μητέρα μου, και τότε έτρεξα στο δωμάτιο να της συμπαρασταθώ. Μ' άρπαξε στην αγκαλιά της και δεν άφησε να φανεί δάκρυ στα μάτια της μέχρι να μείνουμε μόνοι.

Έφυγε ο Φάσγανος, κι όπως το είπε η μητέρα μου, έτσι έγινε. Δανείστηκε χρήματα από τον Δαμιανό Μέγη και ξόφλησε την επομένη το δάνειο και τους τόκους. Κι ούτε ανταλλάξε ποτέ «καλημέρα» μαζί του.

Αυτή ήταν η Αγνή, κι εγώ περήφανος που ήμουν γιος της. Όμως ευτύχησα να έχω και δεύτερη μάνα. Με το που γεννήθηκα, κόπηκε το γάλα της μητέρας μου, και σαν με πρωτοβύζαξε η Σαφιγιέ, δε δεχόμουν άλλη.

Βρήκαν παραμάνες ένα σωρό. Έσφιγγα το στόμα και δε βύζαινα σ' άλλο βυζί εκτός της Σαφιγιέ. Την ανά¹ Σαφιγιέ, όπως τη φώναζα αργότερα. Εκείνη δεν είχε αντίρρηση να με θηλάζει, αν και χρειάστηκε να έρθει σε σύγκρουση με τους ομόφυλους της και να υποστεί την κριτική τους. Ο αντίλογός της όμως ήταν ισχυρός: «Ο Λιόντος Θερσίτης έσωσε τον άντρα μου απ' τη συμμορία του Μπασούτα και ανταποδίδω το καλό στο παιδί του».

Αναφερόταν σε γεγονός του 1852, όταν η συμμορία του

---

1. Μάνα, χωριάτικη προφορά. Ανέ, πιο εκλεπτυσμένη προφορά.

λήσταρχου Μπασούτα συνέλαβε τον Γιάσάρ στην περιοχή του κάμπου κι ελευθερώθηκε με τη διαμεσολάβηση του πατέρα μου, ο οποίος έτυχε να είναι παιδικός φίλος του ληστή. Κι ήταν ο Γιάσάρ ο μόνος που δεν έπαθε τίποτα, αφού οι υπόλοιποι απαχθέντες, εκτός των χρηματικών ποσών, υπέστησαν την κοπή των αυτιών τους, τα οποία απέστειλαν στους οικείους τους να εκβιάσουν για την καταβολή λύτρων.

Κριτική για τον θηλασμό ασκήθηκε και στη μητέρα μου και διατηρούσε τις επιφυλάξεις της, αλλά ας όφεται η αφεντιά μου και το πείσμα μου.

Έτσι, ευτύχησα να έχω δεύτερη μάνα, και μαζί αδελφικό φίλο τον ομογάλακτο Νετζίπ. Ακόμα, να θεωρώ θείο τον Γιάσάρ, παππού τον Ισμαήλ και γιαγιά τη Σελμά.

«Εσύ, γκεγκέν¹ Λιόντο, είσαι σαν την Ελλάδα» μου έλεγε ο παππούς Ισμαήλ. «Όταν κόπηκε το γάλα της, ήρθαν οι Οθωμανοί να της δώσουν ζωή, κι ας μας κατηγορούν για το αντίθετο. Όσο για τις παραμάνες, είναι σαν τους Φράγκους και τους Λατίνους, πικρό το γάλα τους. Αν η Ελλάδα έμενε στα χέρια τους, μήτε τη γλώσσα μήτε τη θρησκεία τους θα βαστούσαν σήμερα οι Ρωμιοί».

Για όλα είχε κάτι ιδιαίτερο να πει ο παππούς Ισμαήλ. Αν συμφωνούσα μαζί του ή όχι αποτελεί άλλο ζήτημα. Εξάλλου, όσο είναι κανείς μικρός, αδυνατεί να επεξεργαστεί όσα ακούει και να εκφέρει πειστικά τον αντίλογό του. Να του απαντήσω, για παράδειγμα, πως στα Επτάνησα, τα οποία βρισκονταν χρόνια υπό ενετική κατοχή, δε συνέβη αυτό που υποστήριζε.

Σε κάθε περίπτωση, ο παππούς Ισμαήλ διέθετε το χάρισμα να μας κατακτά. Ενωώ εμένα και τον Νετζίπ. Εκτός του ταλέντου να διηγείται ιστορίες, να αναλύει γεγονότα, να μας πλησιάζει με ζεστασιά και να μας ξετρελαίνει με πικάντι-

---

1. Ανιψιός και σε κάποιες περιοχές εγγονός.

κα αστεία και παροιμίες, ήταν σπουδαγμένος. Πράγμα σπάνιο ανάμεσα στους μωαμεθανούς. Είχε τελειώσει τη Ναυτική Σχολή της Κωνσταντινούπολης και παράλληλα παρακολούθησε διαλέξεις και μαθήματα στο κέντρο Μουβακιθανέ για τον καθορισμό του χρόνου με αστρονομικές παρατηρήσεις. Εργάστηκε δέκα χρόνια –μέχρι το 1820– στο εμπορικό ναυτικό και ύστερα από ένα ναυάγιο, όπου κινδύνεψε να πνιγεί, επέστρεψε στην Άρτα και δημιούργησε οικογένεια.

Η ζωή του κέντριζε τη φαντασία μας, και όσα εξιστορούσε έμοιαζαν στα μάτια μας μαγικά. Έπιανε ιστορίες απ' τα ταξίδια του, με κουρσάρους και τρικυμίες, την Κωνσταντινούπολη, την παλιά Άρτα, τόσα και τόσα που του συνέβησαν αφότου πρωτάνοιξε τα μάτια του το 1786 ή το 1200 με το μουσουλμανικό ημερολόγιο.

Σε διαμετρικά αντίθετη κατεύθυνση, χωρίς τη μαγεία του παππού Ισμαήλ, αλλά εξίσου σημαντική, υπήρξε η σχέση μου με τον νονό μου, τον Δαμιανό Μέγη. Ευκατάστατος έμπορος και κτηματίας ο νονός μου και παράλληλα φιλομαθής και θιασώτης της αρχαιοελληνικής ιστορίας. Εραστής των γραμμάτων και της φιλοσοφίας, όπως ο πατέρας μου, τον οποίο ποτέ δε γνώρισα, και αναπλήρωνε εν μέρει το κενό του. Γιατί ποτέ δεν έπαψε να με πληγώνει ο χαμός του.

Στην εντυπωσιακή βιβλιοθήκη του συμπεριλαμβάνονταν τόμοι έκδοσης έως και πριν από τρακόσια χρόνια. Συναγωνιζόταν, δίχως άλλο, αυτήν του πατέρα μου. Με ταξίδευε κι εκείνος στους δικούς του κόσμους και γυρίζαμε στα στενά δρομάκια της πόλης και στα περίχωρα, όπου μου έδειχνε τ' απομεινάρια της λαμπρής εποχής των αρχαίων Ελλήνων.

«Ήταν όνειρο του πατέρα σου και το εκπληρώνω εγώ» μου διευκρίνιζε. «Το χρωστώ στον αδελφικό μου φίλο».

Μου μιλούσε για την αρχαία Αμβρακία, που πήρε τ' όνομά της από τον μυθικό Άμβρακα, γιο του Θεσπρωτού, και

πως ιδρύθηκε τον 7ο αιώνα π.Χ. από τους Κορίνθιους. Για τον Πύρρο, τον βασιλιά των Μολοσσών, που την όρισε πρωτεύουσά του, και για τη Δηιδάμεια, την τελευταία απόγονό του, η οποία δολοφονήθηκε από τους Αμβρακιώτες το 232 π.Χ. και απέκτησαν δημοκρατικό πολίτευμα.

Με πήγαινε σε τμήματα του αρχαίου τείχους κι έλεγε ότι κάτω από τη σημερινή πόλη κρύβονται θέατρα, ναοί, λεωφόροι των έξι και επτά μέτρων, πεζοδρόμια, το Πύρρειο και το αποχετευτικό σύστημα, που εκείνοι είχαν πριν από τόσους αιώνες κι εμείς ακόμη δε διαθέταμε. Ακόμα, ότι ο ρωμαίος Μάρκος Φούλβιος ανάγκασε ύστερα από σθεναρή αντίσταση τους Αμβρακιώτες να συνθηκολογήσουν το 189 π.Χ. και να δεχτούν ρωμαϊκή φρουρά. Πως μετέφεραν αργότερα τους καλλιτεχνικούς θησαυρούς στη Ρώμη, την έκαψαν και γκρέμισαν τα τείχη της. Όσο για το τελευταίο πλήγμα, το δέχτηκε το 31 π.Χ., όταν ο Οκταβιανός Αύγουστος ίδρυσε τη Νικόπολη και οι κάτοικοί της υποχρεώθηκαν να εγκατασταθούν στη νέα πόλη.

Μου μιλούσε και για νεότερα γεγονότα. Για τις πρώτες επαναστάσεις των Ελλήνων μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Για το πώς οι αρματολοί Δράκος και Μαλάμος κατέλαβαν την Άρτα το 1585 και πόσα άλλα. Μέχρι το εσωτερικό του φρουρίου επισκεφθήκαμε, το οποίο χρησιμοποιούσε για έδρα του ο οθωμανικός στρατός, και μου έδειξε το κεραμοσκεπαστο διώροφο τζαμί του Σουλτάν Μεχμέτ με τον πέτρινο και χρωματιστό μιναρέ.

«Το βλέπεις;» μου έλεγε. «Είναι χτισμένο πάνω σε παλαιότερη χριστιανική εκκλησία, κι εκείνη πάνω στον αρχαιοελληνικό ναό του Απόλλωνα. Έτσι γράφεται η ιστορία. Εδώ βρίσκονταν και τα ανάκτορα των Κομνηνών, που κατέστρεψαν οι Σλάβοι το 1361, κι ας λέγουν κάποιοι πως ήταν κοντά στην Αγία Θεοδώρα».

Κοιτάζει κανείς προς τα πίσω, οπλίζεται και μαθαίνει. Κοιτάζει μπροστά και οραματίζεται το μέλλον. Όμως δεν παύει να γράφει και να γράφεται η ζωή του στον παρόντα χρόνο. Κι η δική μας ζωή είχε το δικό της χρώμα, την προσωπική μας σφραγίδα.

Ζούσαμε στην ίδια πόλη τρεις φυλές. Χίλιες οικογένειες Ελλήνων, διακόσιες πενήντα Οθωμανών και εκατόν εξήντα Ιουδαίων. Δηλαδή περί τις εξήμισι χιλιάδες ψυχές. Κάθε φυλή κι ένας ξεχωριστός κόσμος, με τους δικούς του κώδικες και κανόνες. Με αντιθέσεις, διαμάχες, έχθρες, διαφωνίες αλλά κι εκείνα τα στοιχεία τα οποία αναμφίβολα επέτρεπαν τη συνύπαρξη.

Τρεις κόσμοι που καθημερινά κινούνταν στους ίδιους και ταυτόχρονα σε διαφορετικούς δρόμους και ρυθμούς. Μπλέκονταν οι δρόμοι, έσμιγαν, όμως την ίδια στιγμή το μικρό ή το μεγάλο γεγονός σ' έφερνε αντιμέτωπο με την ταυτότητα του ξένου, του διαφορετικού.

Μέχρι τον Σεπτέμβριο του 1860 την εικόνα του «διαφορετικού» στη φιλία μου με τον Νετζίπ χαρακτηρίζαν οι μη κοινές θρησκευτικές εκδηλώσεις. Κάθε Παρασκευή εκείνος με τ' αδέρφια του, τον πατέρα του και τον παππού Ισμαήλ πήγαιναν στο τζαμί του Σουλτάν Μπαγιαζίτ, έξω απ' το κάστρο, ενώ εγώ με τη μητέρα μου, κάθε Κυριακή, τότε στην Αγία Θεοδώρα και τότε στον Άγιο Νικόλαο. Ζούσαν στην πόλη μας και οι Εβραίοι, τους οποίους καλούσε η θρησκεία τους στις συναγωγές κάθε Σάββατο, όμως μέχρι τότε δε γνώριζα κανέναν.

Ο τρόπος και η συχνότητα της προσευχής των μωαμεθανών –πεντάκις ημερησίως– μη εξαιρουμένου του Νετζίπ, φανέρωνε πως ανήκουμε σε ξεχωριστούς κόσμους. Επίσης, ό,τι είχε να κάνει γενικότερα με τη λατρεία και την πίστη: γιορτές, έθιμα, νηστείες και το τελετουργικό των εκκλησιών και των μουσουλμανικών τεμενών.

Πέραν αυτών, διαφορετικό τόνο έδινε η ενδυμασία και οι λιγοστές τουρκικές λέξεις που χρησιμοποιούσαν, αν και πολλές τις είχαμε εντάξει και στο δικό μας λεξιλόγιο. Οι μωαμεθανοί, ακόμα και μεταξύ τους, μιλούσαν ελληνικά. Την τουρκική γλώσσα και την αραβική της γραφή γνώριζαν μόνο οι κρατικοί υπάλληλοι, οι μάμηδες και ελάχιστοι σπουδαγμένοι, ενώ σ' αυτή γράφονταν οι δικαστικές αποφάσεις και τα δημόσια έγγραφα.

Η εικόνα του «διαφορετικού» δεν κατάφερε να γίνει εμπόδιο στη φιλία μας ούτε όταν ήρθε ο καιρός του σχολείου και πρόβαλε πολύ πιο καθαρά και έντονα στη σκέψη μας. Τότε που οι δρόμοι μας χωρίζαν κάθε πρωί και ξανάσμιγαν για πολύ λιγότερο χρόνο αργά το απόγευμα.

Εγώ άρχισα να πηγαίνω στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή στην περιοχή του Αϊ-Μηνά και ο Νετζίπ στο Μεχτέπ, το οποίο στεγαζόταν στο ισόγειο του τζαμιού Σουλτάν Μπαγιαζίτ. Αργία εκείνος την Παρασκευή, την Κυριακή εγώ. Διακοπές τον μήνα Ραμαζάν οι μωαμεθανοί –ο οποίος κυλούσε μέσα στο δικό μας έτος, γιατί ο σεληνιακός χρόνος του ημερολογίου τους υπολείπονταν κατά έντεκα μέρες– διακοπές μόνο τα απογεύματα από τις 20 Ιουλίου μέχρι τέλη Αυγούστου οι Έλληνες μαθητές του αλληλοδιδασκτικού σχολείου.

Όμως, και πάλι βρήκαμε χρόνο για συναναστροφή, χάρη στην πληθώρα των χριστιανικών εορτών-αργιών σε συνδυασμό με αυτές των μωαμεθανών. Εξάλλου, οι μουσουλμάνοι μαθητές φοιτούσαν μόνο πρωινές ώρες, ενώ υπήρχε και η γενική αργία στα γενέθλια του σουλτάνου.

Τ' απογεύματα ή όποτε συνέπιπταν οι αργίες, με εξαίρεση τις ώρες της μελέτης, ήμαστε πάντα μαζί. Εκεί ανταλλάσαμε πληροφορίες για τα σχολεία μας και εν είδει χορωδίας διαλαλούσαμε τις γνώσεις που αποκομίζαμε. «Άλφα, βήτα, γάμα, δέλτα, έψιλον...» εγώ το αλφάβητο, «Έλιφ, μπε, πε,

τε, σε, δζιμ...» ο Νετζίπ τον χετζά, αν και στο τέλος εκείνος συνέχιζε μόνος του μέχρι να απαγγείλει και τα τριάντα δύο γράμματα του οθωμανικού αλφαβήτου, εκ των οποίων είκοσι οκτώ αραβικά και τέσσερα περσικά. Στην αριθμητική υπήρχε καλύτερος συγχρονισμός. «Ένα, δύο, τρία, τέσσερα, πέντε, έξι... δέκα!» φώναζα εγώ, κι ο Νετζίπ συναγωνιζόταν σε ένταση: «Μπιρ, ικί, ετζ, ντορτ, μπες, αλτί... ον!» Αργότερα, το παιχνίδι έφτανε ως το «εκατό, διακόσια... χίλια», «γεζ, ικί γεζ... μπιν» αντίστοιχα για τον Νετζίπ.

Συνήθως το εν λόγω παιχνίδι-μελέτη λάβαινε χώρα στο σπίτι μου, όταν έλειπε η μητέρα μου, ή στο ισόγειο της δίπατης οικοδομής του Γιασάρ, όπου ζούσαν ο παππούς Ισμαήλ και η γιαγιά Σελμά, τους οποίους καθόλου δεν ενοχλούσαν τα ξεφωνητά μας. Δοκιμάζαμε μάλιστα ν' αντιστρέψουμε τους ρόλους. «Μπεν, μπενίμ, μπανί, μπενί, μπεντέ!» ξεφώνιζα με όλη μου τη δύναμη. «Εγώ, εμού, εμοί, εμέ, παρ' εμέ!» ο Νετζίπ.

Ο παππούς Ισμαήλ δεν έχανε την ευκαιρία να επεμβάλει. «Πάρε με και δέσε με» αστειευόταν όποτε ο Νετζίπ τόνιζε λάθος το «παρ' εμέ», ή «τόρτια και πετάρες» όταν το «ντορτ», που σήμαινε «τέσσερα», το πρόφερα «τορτ».

Με τον τρόπο μας εξοβελίζαμε την εικόνα του «διαφορετικού» και παράλληλα μοιραζόμαστε τις εμπειρίες μας στα τόσο διαφορετικά σχολεία μας. Η αλήθεια είναι ότι το Μεχτέπ, ή Μαχαλέ Μεχτεπί, υστερούσε κατά πολύ σε σχέση με την Αλληλοδιδασκτική. Η διδασκαλία τους περιοριζόταν στο αλφάβητο, στην ανάγνωση της αραβικής γλώσσας, στην αριθμητική, στη διδασκία του Κορανίου, αποσπάσματα του οποίου αποστήθιζαν, και γενικά στη μουσουλμανική κατήχηση. Δάσκαλός τους ο χότζας, και ζήτημα να φοιτούσαν περί τους τριάντα μαθητές. Απεναντίας, στην Αλληλοδιδασκτική Σχολή διδασκόμαστε ανάγνωση, γραφή, αριθμητική, χριστιανική δι-

δασκαλία, γραμματική, γραμμική ιχνογραφία, και στις μεγαλύτερες τάξεις γεωγραφία, φυσική, τεχνολογία, ιστορία και άλλα μαθήματα, ενώ φοιτούσαμε τρακόσιοι μαθητές. Δηλαδή όλος σχεδόν ο ελληνικός παιδόκοσμος, αν πρόσθετε κανείς τους μαθητές του Ελληνικού Σχολείου, ήτοι Γυμνασίου, και τις μαθήτριες του Παρθεναγωγείου.

Οστόσο, τον Νετζίπ προγύμναζε κατ' οίκον ο παππούς Ισμαήλ, καθώς από το 1840 ως το 1852 δίδαξε στο Μεχτεπί Ρουσιέ, το σχολείο της μέσης εκπαίδευσης των μουσουλμάνων της πόλης μας. Αποτέλεσμα: να προχωρεί πολύ γρηγορότερα τις τάξεις, κι έτσι γίνηκε ο νεότερος μουσουλμάνος μαθητής ο οποίος έτυχε της ιδιαίτερης τιμής της τελετής «σιαφίν».

Φοιτούσε τότε για δεύτερο χρόνο στο Μεχτέπ –το 1861– και παρακολουθούσε μαθήματα της τέταρτης τάξης. Στις 27 Ιουλίου, του αγίου Παντελεήμονος, ημέρα αργίας για τους χριστιανούς, πραγματοποιήθηκε η τελετή «σιαφίν». Επιβράβευαν κάθε μικρό μαθητή που ολοκλήρωνε το Κοράνι και ήταν σε θέση να το αναγιγνώσκει άπταιστα ολόκληρο.

Ειδοποιημένος από την προηγούμενη, βρέθηκα πρωί πρωί να περιμένω στην εξώπορτα. Το ρολόι του κάστρου είχε ήδη σημάνει την πρώτη ώρα της ημέρας, η οποία για όσους διέθεταν ευρωπαϊκά ρολόγια αντιστοιχούσε περίπου στις επτά προ μεσημβρίας.

Ο Νετζίπ εμφανίστηκε φορώντας κόκκινο φέσι, ατλαζένιο πουκάμισο, στενή βράκα με πλεκτό μεταξωτό ζωνάρι και κίτρινα παπούτσια. Επίσημος, όπως πήγαινε στο σχολείο και στις επισκέψεις στο τζαμί. Τον υπόλοιπο καιρό ντυνόταν με δυτικά ναυτικά κοστούμια ή ρούχα ευρωπαϊκής γραμμής, παρόμοια με τα δικά μου, χωρίς όμως ν' αποχωρίζεται το κόκκινο φέσι.

Στην αυλή περίμενε και ο παππούς Ισμαήλ, ειδικά ντυμένος για την περίπτωση, με το μακρύ καφτάνι και το χρυσοϋ-

φαντο σαρίκι τυλιγμένο στο κεφάλι του. Όταν ήχησε δυνατά το ρόπτρο της εξώπορτας, κατέβηκε και η λοιπή οικογένεια. Όλοι με τις γιορτινές μουσουλμανικές ενδυμασίες προς τιμήν του Νετζίπ, με εξαίρεση τον Γιασάρ, που δεν αποχωρίζοταν ποτέ το φράγκικο κοστούμι του.

Άνοιξε ο Γιασάρ και δέχτηκε πρώτος τα συγχαρητήρια του χότζα. Στη συνέχεια, σειρά είχε ο παππούς Ισμαήλ. Στον δρόμο παραταγμένοι περίμεναν όλοι οι μαθητές του Μεχτέπ. Στην κεφαλή της παράταξης δύο απ' τους μεγαλύτερους κρατούσαν ένα ξύλινο ψαλιδωτό αναλόγιο, όπου πάνω του ήταν τοποθετημένο το Κοράνι. Ο Νετζίπ στάθηκε κάτω από το αναλόγιο κι έριχνε κλεφτές ματιές προς το μέρος μου.

Το ρολόι του κάστρου ήχησε δύο φορές κι η πομπή ξεκίνησε. Οι μαθητές εν χορώ έψελναν αποσπάσματα του Κορανίου, και προχωρώντας μπροστά, ο χότζας τούς οδήγησε προς το Τουρκοπάζαρο. Μωαμεθανοί και Έλληνες άνοιγαν εκείνη την ώρα τα καταστήματά τους και στέκονταν να δουν την πομπή.

Ο Νετζίπ βιάδιζε στητός κι έλαμπε το πρόσωπό του, καθώς ήταν το κέντρο της προσοχής και δεχόταν τους επαίνους των μουσουλμάνων καταστηματαρχών. Πότε ακολουθούσα και πότε, επιταχύνοντας το βήμα μου, πήγαινα σχεδόν παράλληλα με τον φίλο μου. Κατά διαστήματα, κι όταν ολοκληρωνόταν ένα εδάφιο του Κορανίου, οι μαθητές κραύγαζαν «Αμήν!» κι άρχιζαν να ψέλνουν το επόμενο.

Η πομπή συμβόλιζε τον πλου της κιβωτού του Νώε και την πορεία του καλού και πιστού μουσουλμάνου στη ζωή. Πέρασε μέσα από τα στενά καλντερίμια του Τουρκοπάζαρου, στράφηκε κατόπιν προς τη συνοικία των Μπέηδων και τη συνοικία Ελιγιασβέη, όπου βρίσκονταν τα μεγάλα αρχοντικά των Τούρκων, ώστε να μάθουν όλοι οι Οθωμανοί το σπουδαίο επίτευγμα του Νετζίπ, κι επιστρέφοντας κατά το κάστρο, κατέληξε στο τζαμί του Σουλτάν Μπαγιαζίτ.

Οι δύο μαθητές μετέφεραν το αναλόγιο στην ισόγεια αίθουσα κι οι υπόλοιποι σήκωσαν στα χέρια τον Νετζίπ περιφέροντάς τον στη χωμάτινη αυλή, μέχρι που ο χότζας χτύπησε το κουδούνι.

Ευθύς οι φωνές σώπασαν και όλοι οι μαθητές βιάστηκαν να μπουν στην αίθουσα. Μόνο ο Νετζίπ ξέκοψε κι έτρεξε προς το μέρος μου.

«Μια μέρα θ' αλλάξω σχολείο και θα 'ρθω στο ελληνικό!» είπε, και απόρησα για τη στιγμή που διάλεξε να μου το ανακοινώσει.

«Γιατί;» ρώτησα.

«Για να 'μαστε μαζί!» φώναξε κι έτρεξε να μπει στο ισόγειο του τζαμιού.

Κι ήταν να μη βάλει κάτι στον νου του ο Νετζίπ. Έτσι και το 'βαζε, θα έκανε τ' αδύνατα δυνατά να το πετύχει.

Όμως αυτό θα συνέβαινε μερικά χρόνια αργότερα, κι ως τότε θα αρκούμαστε στις συναντήσεις που επέτρεπαν τα μη κοινά σχολεία μας, θα σκαρώναμε φάρσες, θ' αφηνόμαστε στα παιχνίδια και δε θα βλέπαμε την ώρα ν' αρχίσει ο παππούς Ισμαήλ τα παραμύθια ή «χουραφάτ», όπως λέγονταν στην τουρκική γλώσσα.

Η Ντιλρουκές, ο Ναστραδίν χότζας, ο πατισάχ ή ο σουλτάνος, τζιν, γίγαντες, σοφοί, πασάδες, πλούσιοι και φτωχοί, μάγοι και μάγισσες, νεράιδες, τελάληδες, χανούμισσες, αστρολόγοι, απατεώνες και καταφερτζήδες, δικαστές και πουλιά ή ζώα με ανθρώπινη λαλιά παρήλαυναν στις ιστορίες του, κι εμείς περιμέναμε με αδημονία ν' αρχίσει:

«Αλήθεια είναι, ψέμα είναι, μια φορά κι έναν καιρό...»

Αρτα 1854, Οθωμανοκρατία. Δυο αγόρια, που μέλλει να γίνουν αδελφικοί φίλοι, γεννιούνται την ίδια νύχτα, ο Λιόντος και ο Νετζίπ. Το μυθιστόρημα παρακολουθεί διαδοχικά και από τη σκοπιά του καθενός τη ζωή τους σε ήρεμους χρόνους αλλά και σε καιρούς εντάσεων και επαναστάσεων, αναπαριστώντας με μοναδικό τρόπο μια ολόκληρη εποχή.

Αλληλοδιδασκτικό σχολείο, παιγνιώδεις φάρσες στον διά βίου ορκισμένο εχθρό τους Φάσγανο, οι δίδυμοι Εβραίοι Γιοσέφ και Μεναχέμ, ο έρωτας που και για τους δύο φίλους θα έχει απρόσμενη εξέλιξη, οι μορφές των δύο μανάδων, της Αγνής και της Σαφιγιέ, η κοσμοπολίτισσα Αναστασία, χοροεσπερίδες, Καφέ Αμάν, πετροπόλεμος, Ραμαζάνι, χαμάμ, τούρκικος *Καραγκιόζης*, πορνεία, αφορισμοί, κολίγοι, τσιφλικάδες, μάγκες της εποχής, εθνικισμός και μισαλλοδοξία, πλούτος και εξαθλίωση, γλυκιά και πικρή ζωή. Όλα έχουν θέση στο ιμαρέτ του Θεού, όπως λέει ο παππούς Ισμαήλ, ο θυμόσοφος, ανθρωπιστής και προεξάρχων του χορού των ηρώων, που καταδικάζει με σικωπτικό τρόπο την ανθρωπίνη ματαιοδοξία και τις μικροπρεπείς συμπεριφορές.

Στη σιιά του ρολογιού που χτυπά τις οθωμανικές ώρες, Έλληνες, Οθωμανοί και Εβραίοι καταφέρνουν, σε πείσμα των όποιων εξουσιών απεργάζονται τη διχόνοια και παρά τις διαφορές τους, να συνυπάρξουν, να ονειρεύονται, να ελπίζουν, να ερωτεύονται και να αναπτύξουν στέρεες σχέσεις φιλίας.

Εκδόσεις ΨΥΧΟΓΙΟΣ

www.psichogios.gr

ISBN: 978-618-01-1119-4

9 786180 111194

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ: 16684

Γ Ι Α   Α Ν Α Γ Ν Ω Σ Τ Ε Σ   Μ Ε   Α Π Α Ι Τ Η Σ Ε Ι Σ